

SÜÜDISTUSAKT INIMESED VS FACEBOOK

Üldtutvustus

Andmed – „uus nafta“

Maailm on põhjalikult muutunud.

Majanduses valitsesid varem traditsioonilised sektorid nagu põllumajandustootmine ja kaevandustööstus (nii tooraine kui ka energiaallikate saamiseks) ning tööstuse ümberkujundamine.

Järk-järgult on aga tähtsust omandanud nn tertsiaarne sektor, mis peaks pakku- ma primaar- ja sekundaarsektorile „teenuseid“¹

Alates 20. sajandi algusest saavutas finantskapital kontrolli enamiku muude majandustegevuste üle. Muidugi eksisteerisid pangandus, transport, kindlustus, müügitegevused jne juba kapitalismieelsetel ajajärgudel, kuid ei valitsenud teiste kapitalisektorite üle.

Kapitalistliku majanduse finantsialiseerimisega kaasnes ühtlasi majanduse bürokratiseerumine. Tootvad tegevused pidid andma teed mittetootlikule tegevusele. Finantsialiseerimine kaasnes ka kapitali üha suurem rahvusvahelistumine koos kõigi selle tagajärgedega. Finantseerimine, bürokratiseerimine ja rahvusvahelistu- mine eeldavad side, andmevahetuse, kogumise ja töötlemise üha suuremat kiirust ja võimekust.

Just viimastel aastakümnetel on selle tegevusvaldkonna õitsengu käigus tekkinud andmehalduse vallas hiiglaslikud uued tegijad nagu Facebook, kes pakuvad tä- napäeva kapitalistlikule majandusele vajalikke teenuseid ja loovad omakorda uusi majandustegevuse vorme.

Mõned autorid on kirjeldanud andmeid kui „uut naftat“. See kujutluspilt rõhutab tabavalt, et andmed on tänapäeva majanduses otsekui uus „tooraine“ või uut tüüpi „kütus“.

Euroopa Komisjon kirjeldab andmete tähtsust tänapäeva majanduse jaoks järgmi- selt:

Andmetest on saanud majanduskasvu, töökohtade loomise ja ühiskond-liku arengu oluline vahend. Andmeanalüüs aitab optimeerida protsesse ja otsuste tegemist ning toetab innovatsiooni ja edasise arengu prog- noosimist. Selline üleilmne suundumus kätkeb endas tohutut potentsiaali paljude valdkondade jaoks, ulatudes tervishoiust, keskkonnast, toiduohu- tusest, kliimameetmetest ja ressursitõhususest energeetika, intelligent- sete transpordisüsteemide ja nutikate linnadeni.

Andmepõhist majandust iseloomustab ökosüsteem, milles erinevad turuosalised (nt tootjad, teadlased ja taristu pakkujad) teevad koostööd, et tagada andmete kät- tesaadavus ja kasutatavus. See võimaldab turuosalistel neist andmetest väärtust ammutada, luues mitmesuguseid rakendusi, mis võivad igapäeva elu paremaks muuta (nt liikluskorralduse, saagikoristuse optimeerimise või telemeditsiini vallas).²

¹ Traditsioonilise määratlus, mille järgi majandus jaguneb primaarsektoriks, mis hõlmab põllumajandus- ja kaevandustööstusel põhinevat tegevust, sekundaarsektoriks, mis hõlmab tootmistegevust, ning tertsiaarse- ktoriks, mis hõlmab kahele esimesele sektorile osutatavaid teenuseid, kirjeldab rahvusvahelise kapitalismi tegelikult tegelikult ebapiisavalt. Selles mudelis käsitletakse panku ja teisi finantsasutusi tertsiaarsektori tegevuste osana, mis pakuvad primaar- ja sekundaarsektorile „finantsteenuseid“. Tegelikult aga on finantska- pital 20. sajandi algusest alates primaar- kui ka sekundaarsektori üle valitsenud.

² European Commission (Euroopa Komisjon), *Building A European Data Economy* (Brüssel: Euroopa Komisjon, 2017), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2017:9:FIN>.

Facebook – andmevahetuse ja -kaeve hiiglane

Facebook on andmeedastuse vallas üks maailma juhtivaid ettevõtteid, sest mängib kesksel rollil üksikisikutevahelises suhtluses. Facebookis vahetatakse andmeid inimajaloos seninägematu kiirusega.

Praegu kasutab Facebooki, Instagrami, WhatsAppi või Messengeri (ehk Facebooki teenusteperekonda) iga päev keskmiselt 2,2 miljardit inimest ning vähemalt ühte neist teenustest kasutab igakuiselt umbes 2,8 miljardit inimest.³

Väga suur osa inimkonnast vahetab seetõttu selles võrgustikus andmeid – koguni sel määral, et mittetulundusorganisatsioon Amnesty International on jõudnud järelduseni, et „enamiku inimeste jaoks ei ole lihtsalt võimalik kasutada internetti, vältides kõiki Google'i ja Facebooki teenuseid“.⁴ Veelgi enam kehtib see ebakindlatel positsioonidel olevate rühmade ja isikute puhul, nagu diasporaa ja immigrandikogukonnad, kellel pole muud valikut oma pere ja sõpradega ühenduse hoidmiseks kui sotsiaalmeedia, või siis paljude ebakindlates tingimustes töötajate puhul, kelle jaoks on platvormi hindamatu väärtusega kultuurilise kapitali loomisel ja töövõimaluste tekitamisel.

Facebook „korjab“ ehk „kaevandab“ oma hallatavate suhtlusplatvormide andmevoogudest enneolematul hulgal andmeid, mis salvestatakse ja mida seejärel algoritmide abil töödeldakse. Tulemusi kasutab Facebook konkreetsete sihtrühmade tuvastamiseks.

Facebook väidab oma 2019. aasta kolmanda kvartali tulemuste kokkuvõttes, et on saanud 17,383 miljonit USA dollarit reklaamitulust, mis moodustab 98,476% korporatsiooni kvartali kogutulust.⁵

Facebook – kas uus feodaalisand?

Tegelikult on Facebook leiutanud koguni selle, mida võiks potentsiaalselt pidada uueks sunniviisilise töö vormiks. Oma tegevusega loovad 1,6 miljardit kasutajat iga päev tahtmatult toorainet, mida Facebook seejärel töötleb. Rahvusvahelised ettevõtted võtavad need olulised ressursid enda valdusse väga ebaõiglastel tingimustel. Seetõttu omastatakse „uus nafta“ selle tootjatelt tasuta.

Kuna me oleme Facebookist kui tänapäeva sotsiaalse suhtluse keskest platvormist sõltuvuses, juhatakse meid automaatselt algoritmi jaoks andmeid tekitama, sellal kui meie lihtsalt omavahel suhtleme, sõpradega vestleme või fotosid postitame. Lühidalt öeldes oleme sunnitud pakkuma Facebookile tegevust, millel on väärtus. Arvestades platvormi möödapääsmatust, saab sellist tegevust analüüsida ainuüksi tööjõuna, ülesannete jagamisena, mida lihtsalt ei saa vältida (eriti noorte puhul) ja mille eest tasu ei maksta. Sellisel positsioonil on mõningaid silmatorkavaid sarnasusi feodaalorjusega. Talupoegadel lubati maad harida, mis oli nende ühiskonda lõimumiseks hädavajalik, ent vastutasuks pidid nad pakkuma feodaalile tasuta teenuseid ja kaupu. Selliselt analüüsides on Facebooki käitumine vastuolus ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti artikliga 8, mis keelab pärisorjuse ja sunnitöö.

Facebooki ambitsioon mängida keskpanga rolli

Facebookist on niisiis saanud maailma majanduses tähtis jõud tänu oma domineerivale positsioonile side vallas, enneolematule andmemahutule hulgale ja võimele neid andmeid töödelda majanduses, kus neil on üha suurem mõjuvõim.

Lisaks on Facebook teatanud kavatsusest veelgi suurendada oma kontrolli majanduse üle, tuues turule oma krüptoraha Libra. Vastuolulised uudisteallikad viitavad sellele,

3 „Facebook Reports Third Quarter 2019 Results“, Facebooki pressiteade, investorsuhete osakond (Investor Relations), viimati muudetud 30. oktoobril 2019, <https://investor.fb.com/investor-news/press-release-details/2019/Facebook-Reports-Third-Quarter-2019-Results/default.aspx>.

4 Amnesty International, „Surveillance Giants: How the business model of Google and Facebook threatens human rights“, *Amnesty International*, 2019, https://www.amnesty.be/IMG/pdf/surveillance_giants_report.pdf.

5 Investorsuhete osakond (Investor Relations), „Facebook Reports Third Quarter 2019 Results“.

et Librat ei pruugita üldse käibele võtta või et mõned riigid on selle käibelevõtu vastu. Ent isegi kui see nii on, näitab see, kui võrd suurel määral on Facebooki eesmärk mitte üksnes kontrollida suhtlusvahendeid, vaid ka kujundada ja jälgida majandusstruktuure.

Ettevõtmises osalevad ka teised asutused (eriti Uber ja Spotify), pakkudes Libra vääringus „ostetavaid“ tooteid. Erinevalt näiteks Bitcoinist on tegu vääringuga, mida hakatakse kasutama igapäevaelus ja väga suures mahus. Libra väärtuse tagamiseks pakub Facebook seda olemasolevate vääringute tagatisel.

Seetõttu plaanib Facebook käivitada valuutaprojekti, mis ei kuuluks ühegi riigi ega ühegi teise demokraatliku legitiimsusega organi kontrolli alla.

Finantsstabiilsuse nõukogu tõstatas eelmisel G20 tippkohtumisel järgmised mureküsimused:

- *[Krüptovääringud] võivad maksevahendi või väärtuse säilitajana kiiresti väärtust koguda. Neil võib olla potentsiaalselt suur kasutajaskond, eriti kui need on seotud teiste tehnoloogiahiidude pakutavate digiteenustega. Kui neil peaks olema madal volatiilsus ja suur mastaapsus, võib see muuta need atraktiivseks makseinstrumendiks, mida tarbijad laialdaselt kasutavad ning jaemüüjad või ettevõtted aktsepteerivad. Selle tulemusena võivad krüptovääringud saavutada üksikutes jurisdiktsioonides või koguni üleilmselt süsteemse tähtsuse, muu hulgas kohalike vääringute asendamise kaudu.*
- *[Krüptovääringud] ühendavad erinevate finantsteenuste, näiteks maksesüsteemide, pangahoiuste, valuutavahetuste, kaupade ja ühisinvesteeringuvahendite omadused. Teatud tingimustel ja piisavalt suures koguses võivad need eraldi või koosmõjus põhjustada uusi riske finantsstabiilsusele. Näiteks võib krüptovääringu usaldusväärsus sõltuda sellest, kuidas selle reservvarasid hallatakse ja kuidas on kujundatud tagasiostuõigused. Ebapiisav ettevaatlikkus võib ökosüsteemi teised osad tasakaalust välja viia.⁶*

Sellist projekti käivitades riskib Facebook maailma majanduskorra tasakaalust välja viimisega ilma igasuguse demokraatliku ülevaate ja kontrollita.

Facebooki kontroll teabele juurdepääsu üle

Facebook mängib tähtsat rolli teabe avalikkuseni jõudmisel. Sellel on tohtu võime mõjutada ja juhtida avalikku arvamust kõikjal maailmas.

Praegu pääsevad inimesed Facebooki kaudu ligi tohtule hulgale teabele. Reutersi Instituudi läbiviidud rahvusvahelises uuringus järeldati, et 44% inimestest kasutab Facebooki infoallikana.

Paljud Ameerika Ühendriikide riiklike koolide süsteemid võimaldavad näidata ettevõtetel õpilastele suunatud reklaame vastutasuks selle eest, et tulused kooliga jagatakse.⁷

Selle tulemusena on Facebookil enneolematu võime kontrollida inimesteni jõudvat teavet.

Facebookil on voli muuta oma algoritmi ja seeläbi ka seda, mida kasutajad oma uudistevoos näevad. See on äärmiselt lihtne viis teatud sisu nähtavuse suurendamiseks ja teistsuguse sisu nähtavuse vähendamiseks.

Facebook on seda võimu juba rakendanud, mis tõi otseselt kaasa paljude meediaväljaannete lugejaskonna kahanemise.⁸

⁶ „Regulatory issues of stable coins“, *Financial Stability Board*, 18. oktoober 2019, https://www.mof.go.jp/english/international_policy/convention/g20/huzoku191018_01.pdf.

⁷ Siva Vaidhyanathan, *Antisocial Media* (Oxford: Oxford Press, 2018), lk 87.

⁸ Alessio Cornia, Annika Sehl, David A. L. Levy, Rasmus Kleis Nielsen, „Private Sector News, Social Media Distribution, and Algorithm Change“, *Reuters Institute*, september 2018, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/private-sector-news-social-media-distribution-and-algorithm-change>.

Ühtlasi tsenseerib Facebook sisu. Selliste tsensuuriprotokollide kohaldamise kriteeriumid aga on läbipaistmatud. Praegu tsenseeritakse näiteks sõjakuritegude pilte. Samuti on tsenseeritud alasti keha kujutavaid kunstiteoseid. Ühes kuulsas hiljutises juhtumis tsenseeris Facebook Vietnami sõja arhiivifotosid põhjendusega, et tegu on „häiriva sisuga“.

Facebook kui poliitiline jõud

Kuigi Mark Zuckerberg keeldub seda tunnistamast, on Facebook omandanud ka poliitilise mõjuvõimu.

Tänu sellele, et platvorm on kättesaadav kõigile, kellel on ligipääs arvutile või nutitelefoni, ning erakordsele suhtluskiirusele reaajas, on Facebook mänginud massikogunemistes kesket rolli. See organiseerumise vorm on poliitilise elu põhielement kõige üldisemas tähenduses ning seda kasutatakse üldsuse kollektiviseerimiseks ja teavitamiseks. Sotsiaalvõrgustikku on kasutatud mitmesugustel sündmustel nagu kollavestide meelevaldused Prantsusmaal või Araabia kevad. Paljud rõhutavad, et Facebooki kasutamine on mänginud olulist rolli nii mõnegi valitsuse kukutamisel.⁹ Sellised näited illustreerivad Facebooki võimalikku poliitilist mõjuvõimu.

On tõsi, et Facebooki poolt kättesaadavaks tehtud vahendid, mis soodustavad teabe levikut ja suhtlust üksikisikute või rühmade vahel, aga ka asjaolu, et kõik need vahendid on erinevalt klassikalisest meediast, mis nõuab märkimisväärset kapitaliinvesteeringut, kättesaadavad paljudele, pakuvad seniolematuid võimalusi emantsipatiivsetele liikumistele.¹⁰

Küsimusi tekitab aga eraettevõtte potentsiaal omada suurt kontrolli selliste liikumiste arengu üle. Facebookil on võimekus teatud kogunemisi „esile tõsta“, anda neile hoogu juurde, suunates potentsiaalsetele osalejatele jooksvat teavet ning blokeerida või raskestada protestiliikumist puudutavat suhtlust.

Muidugi teostavad ka riigid ja valitsused erinevate mehhanismidega kontrolli meedia ja teabe üle ning paljud traditsioonilised meedialiigid kuuluvad tugevate majanduslike jõudude ja enamasti finantskapitali kontrolli alla.¹¹ Facebookil on siiski sootuks teistsugune võime mõjutada ja koguni „juhtida“ avalikku arvamust, tekitades samas illusiooni kasutajatevahelisest tsenseerimata suhtlusest.¹²

Kui aga emantsipatiivsetele liikumistele loodud võimalused kõrvale jätta, kujutab Facebook endast demokraatiale tõsist probleemi.

See valdkond oli eriti ilmekas viimastel USA valimistel. Facebook lubas eraettevõttel Cambridge Analytica koguda andmeid 87 miljoni kodanikult, kellest enamik polnud selleks luba andnud.

Neid andmeid kasutati teatud profiilide loomiseks ja neile kohandatud teabe edastamiseks. Profiilide suunatud kindla teabe esitamise potentsiaalse võimekuse tõestusena kiitles Facebook ühes oma sisedokumentis, et suudab tuvastada nende teismeliste profiile, kes tunnevad end „ebakindlalt“.¹³ Dokumendi koostas üks Facebooki „suhtehalduritest“ ja see oli mõeldud ühele Austraalia juhtivatest pankadest, kes juhtumisi ennast ka sotsiaalvõrgustikus reklaamib.

9 Kuigi sotsiaalmeedia mõju Araabia kevadele on laialdaselt vaidlustatud, sest tegelikult registreerusid väga vähesed Egiptuse kodanikud (ainult 8%), ning Facebooki on kritiseeritud revolutsiooniga „ärakasutamise“ pärast, poleks ilma sellela Mubarakki vastu mässu tõstetud. Vt täpsemalt: <http://www.themontrealreview.com/2009/Misnaming-the-Revolution.php>.

10 Ilmselgelt muidugi tingimusel, et nad nõustuvad lepingutingimustega.

11 Muidugi on riigid, valitsused ja erakonnad püüdnud Facebooki enda huvides ära kasutada, muu hulgas suurte rahaliste investeeringutega poliitilistesse reklaamidesse. Selliseid taktikaid on kaardistanud kunstnik Manuel Beltrán ja teadlane Nayantara Ranganatha projektis „ad.watch“ (2019). Vt: <https://ad.watch/index.html>.

12 Facebook on tõepoolest tõhustatud suhtlustaristu, ehkki traditsioonilise monopoliseeritud meedia mõju maailmasõdade ajal ei saa samuti alahinnata. Facebook võib mõjutada valimisi, hõlbustada ettevõtete ärakasutatavat käitumist ja võimaldada vägivaldseid vihakampaaniaid, kuid see ei ole veel mänginud traditsioonilise meedia sarnast rolli massilise sõjategevuse narratiivide edendamisel. Meenutagem siin näiteks massimeedia toetust Vietnami ja Iraagi sõdadele.

13 Sam Levin, „Facebook told advertisers it can identify teens feeling ‘insecure’ and ‘worthless’“, *The Guardian*, 1. mai 2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/01/facebook-advertising-data-insecure-teens>.

Demokraat Alexandria Ocasio-Cortez juhitud kuulamisel USA Kongressis pidi Mark Zuckerberg tunnistama, et Facebook lubas ühel reklaamijal seada sihtmärgiks va-barriiklastest valijad, esitamaks neile nende pooldatava partei poliitika kohta valeandmeid.¹⁴

Hiljutine teave, mille on avaldanud teiste hulgas Prantsuse ajaleht Le Monde, näitab, kuivõrd tihedalt olid omavahel põimunud Cambridge Analytica tegevused, mille eesmärk oli mõjutada konkreetsete riikide poliitilisi protsesse, nende tegevustega, mille eesmärk oli edendada samades riikides konkreetseid ärihuve.¹⁵ Seda kõike tehti Facebooki andmete töötlemise kaudu.

Facebook võimestab ka mitmel viisil autoritaarseid režiime ja teeb nendega otsust koostööd, näiteks Duterte režiimiga Filipiinidel. Facebooki tegevuse sellest elemendist tuleb juttu hiljem.¹⁶

Facebook ja põhiõigused

Kõige eelõeldu tõttu on Facebookist saanud üks maailma võimsaimaid ettevõtteid, millel on tohutu majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline mõju(võim).

Palju on räägitud ja kirjutatud ohust, mida Facebook kujutab õigusele eraelu puutumatusel. Uurime seda aspekti hiljem.

Kuid oht, mida Facebook kujutab üksikisikute ja inimeste nii individuaalsetele kui ka kollektiivsetele õigustele, ületab kaugelt ainult eraelu puutumatus küsimuse.

Enamiku individuaalsete ja kollektiivsete õiguste kõige põhilisem allikas ja lähtepunkt on rahvaste enesemääramisõigus. Seda õigust mõistetakse sageli valesti kui vähemuste eraldumisõigust. Tegelikult on enesemääramisõigus rahvaste kollektiivne õigus omada kontrolli oma saatuse üle.

ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvaheline pakt võeti mõlemad vastu 1966. aastal ÜRO peaassamblee poolt ning peaaegu kõik maailma riigid on need ratifitseerinud. Koos inimõiguste ülddeklaratsiooniga moodustavad need kaks pakki nn rahvusvahelise inimõiguste koodeksi. Nende kahe pakti ühises artiklis 1 on kirjas:

- 1. Kõigil rahvastel on enesemääramise õigus. Seetõttu kehtestavad nad vabalt oma poliitilise staatuse ning kindlustavad vabalt oma majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise arengu.*
- 2. Endale seatud eesmärkide nimel võivad kõik rahvad vabalt käsutada oma loodusvarasid ja ressursse, kahjustamata sealjuures mingisuguseid kohustusi, mis tulenevad rahvusvahelisest vastastikuse kasu printsiibil põhinevast majanduslikust koostööst ja rahvusvahelisest õigusest. Ükski rahvas ei või olla ilma jäetud talle kuuluvatest elatusvahenditest.*
- 3. Kõik käesolevast paktist osavõtvad riigid, sealhulgas need, kellel lasub vastutus omavalitsuseta ja hooldusaluste territooriumide valitsemise eest, peavad vastavalt Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikirjale edendama enesemääramisõiguse teostamist ja austama seda õigust.*

Nagu eespool näidatud, on Facebookil potentsiaalselt suur mõju paktides määratletud enesemääramisõiguse igale aspektile.

Kuidas saavad rahvad vabalt määrata oma poliitilist staatust, kui Facebook pakub võimalust valimisi otsustavalt mõjutada ning võib algtada või murda kollektiivseid

¹⁴ Adélaïde Tenaglia, „Désinformation sur Facebook: Ocasio-Cortez fait souffrir Zuckerberg au Congrès américain“, *Le Parisien*, 24. oktoober 2019, <http://www.leparisien.fr/international/la-democrate-alexandria-ocasio-cortez-met-mark-zuckerberg-dans-l-embarras-au-congres-americain-24-10-2019-8179380.php>.

¹⁵ Damien Leloup, „De nouveaux documents éclairent l'activité «business» de Cambridge Analytica“, *Le Monde*, 6. jaanuar 2020, https://www.lemonde.fr/pixels/article/2020/01/06/de-nouveaux-documents-eclairent-l-activite-business-de-cambridge-analytica_6024980_4408996.html.

¹⁶ Vaidhyanathan, *Antisocial Media*, lk 190–193.

liikumisi? Kuidas on see kooskõlas kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikliga 25, mis on järgmine:

1. Igal kodanikul peab ilma artiklis 2 mainitud mis tahes diskrimineerimiseta ja põhjendamata kitsendusteta olema õigus ja võimalus:

a) kas vahetult või siis vabalt valitud esindajate kaudu osa võtta riigi valitsemisest;

b) hääletada ja olla valitud kehtivatel korralistel valimistel, mis korraldatakse üldise ja võrdse valimisõiguse alusel salajase hääletamise teel ja mis kindlustavad valijate tahte vaba väljenduse ...

Kuidas saavad rahvad vabalt oma majandusarengut ellu viia, kui olulist ressursi – andmeid – ei võeta neilt mitte ainult tasuta ära, vaid pannakse ka erahuvide kontrolli alla, takistades rahvastel seda ressursi oma ühistes huvides oma majanduse ja ühiskonna arendamiseks kasutada? Seetõttu on kaalul ka õigus arengule, nagu on sätestatud ÜRO peaassamblee 4. detsembri 1986. aasta resolutsiooniga 41/128 vastu võetud arenguõiguse deklaratsioonis.

Kuidas saavad inimesed vabalt oma majandust arendada, kui eraettevõtte nagu Facebook loob oma vääringu ja võib rahapoliitika üle kontrolli haarata?

On oluline, et nendel kollektiivsetel õigustel on määrav tähtsus kõigi individuaalsete õiguste, mitte ainult eraelu puutumatus jaoks.

Kuidas me tagame õiguse tööle, sissetulekule, tervisele ja haridusele, kui “uue nafta” üle valitsevad erahvid?

Kuidas me tagame poliitilised õigused, kui teabe ringlust kontrollivad samad erahvid, mis kontrollivad ühtlasi kõige keerukamaid mehhanisme, mis on kunagi avalikku arvamust mõjutanud?

Kuidas saavad riigid täita oma kohustust, mis on sätestatud mõlema rahvusvahelise pakti ühises artiklis 2, et mitte üksnes austada, vaid ka tagada kõikidele isikutele paktides tunnustatud õigused, tegemata mis tahes vahet – näiteks rassi, nahavärvuse, soo, keele, usutunnistuse, poliitiliste või muude tõekspidamiste, rahvusliku või sotsiaalse päritolu, varandusliku seisundi, sünni või mõne muu asjaolu põhjal –, kui neil riikidel lihtsalt puudub kontroll hoobade üle, mis on vajalikud rahva enesemääramisõiguse täielikuks rakendamiseks?

Muidugi pole see kõik täiesti uus. Alates finantsilise monopolikapitalismi esilekerkimisest on erahvid kontrollinud suuremat osa Maa olulistest majandusressurssidest ning ka peamisi avaliku arvamuse mõjutamise vahendeid, näiteks kirjalikku ja audiovisuaalset ajakirjandust. Selles mõttes on Facebook pelgalt näide probleemist, mis on eksisteerinud vähemalt alates 20. sajandi esimesest poolest.

Uus on aga see, et Facebook laiendab seda väga väikesele vähemusele kuuluva era-kontrolli süsteemi uuele andmepõhisele majandusele. Ja see võib kaasa tuua majandusliku, sotsiaalse ja poliitilise kontrolli ühiskonna üle seninägematul tasemel.

Seetõttu on kollektiivsete ja individuaalsete põhiõiguste säilitamiseks hädasti vaja saavutada kollektiivne demokraatlik kontroll Facebooki ja teiste sarnaste asutuste üle. On selge, et traditsioonilised regulatiivsed riigimehhanismid ei suuda seda praegu vajalikul määral tagada. Kui Facebook keeldus Euroopa Komisjoni teateid levitamast, ei jäänud komisjonil muud üle, kui paluda rahvusvahelisel ettevõttel oma otsust muuta.¹⁷ Asjaolu, et Facebooki sekkumine mõjutas maailma juhtiva supervõimu USA valimisi, näitab samuti probleemi tõsidust ja riikide pelgalt regulatiivse tegevuse ebapiisavust inimeste ja kodanike põhiõiguste tagamisel.

Selle juhtumi eesmärk on teadvustada, kui ulatuslikult ja põhjalikult mõjutab Facebook maailma elanikkonna enamuse põhiõigusi. Seejärel on vaja leida sobivad demokraatli-

¹⁷ Marc Rees, „Les institutions européennes implorent Facebook d'autoriser leurs publicités transnationales“, *Next Inpact*, 17. aprill 2019, <https://www.nextinpact.com/news/107803-les-institutions-europeennes-implore-facebook-dautoriser-leurs-publicites-transnationales.htm>.

kud kollektiviseerimismehhanismid, võimaldamaks kontrollida nähtusi, mis mõnitavad meie õigust määrata oma elu ja ühiskonda ning otsustada oma ühise tuleviku üle.

Dokumendi järgmiste osades vaatleme üksikasjalikumalt mõningaid Facebooki kollektiviseerimise vajaduse aspekte, et tagada põhiõiguste täielik austamine.

Esimene osa. Facebooki monopolistlik positsioon ja hegemoonilised ambitsioonid teabevahetusel ja suhtlemisel

Facebook väidab, et praegu ...

1. on sel 1,62 miljardit aktiivset igapäevast kasutajat.
2. on sel 2,45 miljardit aktiivset igakuist kasutajat.
3. on Facebookil, Instagramil, WhatsAppil või Messengeril (meie „teenustepekkonnal“) iga päev keskmiselt 2,2 miljardit aktiivset kasutajat ning igal kuul kasutab vähemalt ühte neist teenustest umbes 2,8 miljardit inimest.¹⁸

Facebooki andmeil oli selle 2019. aasta turuväärtus on olenevalt kvartalist 475 730–585 320 miljonit USA dollarit. Selle kriteeriumi järgi on Facebook maailma suuruselt viies või kuues ettevõtte.¹⁹

Aastal 2019 teenis Facebook 70,697 miljonit USA dollarit (kasv aastate lõikes 27%) ja selle puhaskasum oli 18,485 miljonit USA dollarit, mis oli 16% vähem kui 2018. aastal.²⁰

Suunatud reklaami puhul saavutab Facebook reklaamijate eesmärgid (müügitulu üle 98%). Veel ühe tõestusena sotsiaalsuhtluse keske tähtsuse kohta globaalsel reklaamiturul on asjakohane märkida, et 2018. aastal läks 25% kogu maailmas reklaamile tehtud kulutustest Facebookile või Google'ile.²¹

Mark Zuckerberg selgitas seda 2019. aasta jaanuari kirjas, kus märkis:

Inimesed ütlevad meile pidevalt, et kui nad peavad reklaame nägema, tahavad nad, et need oleksid asjakohased. See tähendab, et peame mõistma nende huve. Selle põhjal, millised lehed inimestele meeldivad, millele nad klõpsavad, ja muude signaalide põhjal loome kategooriad – näiteks inimesed, kellele meeldivad aiandusega seotud lehed ja kes elavad Hispaanias – ning seejärel võtame reklaamijatel selle kategooria reklaamide näitamise eest tasu. Kuigi teatud rühmadele suunatud reklaam eksisteeris juba ammu enne interneti, võimaldab veebireklaam palju täpsemat suunamist ja seega ka asjakohasemaid reklaame.²²

Sellest tulenevalt vajab Facebook järjest rohkem kasutajaid ja nende kohta järjest rohkem andmeid, et oma kasumlikkust veelgi parandada.

Aastal 2014 ostis Facebook umbes 19 miljardi dollari eest WhatsAppi. WhatsAppil on nüüd kaks miljardit kasutajat,²³ mis teeb sellest (Facebooki järel) maailmas enimkasutatava suhtlusvõrgustiku²⁴.

WhatsApp pakub ka Facebookile väga suurt huvi, sest tegu on rakendusega, kus inimesed veedavad palju aega (keskmiselt rohkem kui Facebookis). Niisiis: „85 miljardit tundi on palju aega. See teeb 3,5 miljardit päeva ehk üle üheksa miljoni aasta – kui täpne olla, siis 9 582 650 aastat. Ja see tähendab 11,425 tundi iga planeedi inimese

18 Investorsuhete osakond (Investor Relations), „Facebook Reports Third Quarter 2019 Results“.

19 „List of public corporations by market capitalization“, Wikipedia, viimati muudetud 31. jaanuaril 2010, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_public_corporations_by_market_capitalization.

20 Investorsuhete osakond (Investor Relations), „Facebook Reports Third Quarter 2019 Results“.

21 Michel Sara, „En dehors de Google et Facebook, la publicité digitale est en déclin“, *L'AND Innovation*, 18. aprill 2019, <https://www.ladn.eu/entreprises-innovantes/parole-expert/dehors-google-facebook-publicite-digitale-declin/>.

22 Mark Zuckerberg, „Understanding Facebook's Business Model“, *Facebook*, 24. jaanuar 2019, <https://about.fb.com/news/2019/01/understanding-facebooks-business-model/>.

23 „Two Billion Users – Connecting the World Privately“, *WhatsApp Blog*, WhatsApp, viimati muudetud 12. veebruaril 2020, <https://blog.whatsapp.com/10000666/Two-Billion-Users--Connecting-the-World-Privately?lang=en>.

24 Rudy Viard, „Social Media Ranking“, *Webmarketing Conseil*, 3. juuli 2015, <https://www.webmarketing-conseil.fr/classement-reseaux-sociaux/>.

kohta. *Just nii kaua oleme viimase kolme kuu jooksul ühiselt WhatsAppis veetnud.*²⁵

Facebookis veedeti aga „kõigest“ 31 triljonit tundi.

WhatsAppi ostmine tugevdas veelgi Facebooki hegemooniat kiirsuhtlustööstuses, eriti koos asjaoluga, et ettevõttele kuulus juba Messenger (millel on 1,3 miljardit kasutajat).²⁶

Facebook ostis 2012. aastal ühe miljardi dollari eest ka Instagrami. See sotsiaalvõrgustik on eriti populaarne noorte kasutajate seas. Näiteks kasutab USA-s seda sotsiaalmeedia saiti 67% elanikkonnast vanuses 18–29 aastat.²⁷ Saksamaal on 69,2% Instagrami kasutajatest alla 35-aastased.²⁸

Ülaltoodud arvud näitavad selgelt, et Facebookist on saanud üks kümnest juhtivast rahvusvahelisest ettevõttest, millel on tohutu majanduslik mõjuvõim ning – mis võib-olla veelgi olulisem – kvaasimonopol sotsiaalmeedia ja kiirsõnumite valdkonnas. Facebooki süstemaatiline laienemine näitab selgelt selle hegemoonset tendentsi nimetatud valdkonnas. Eesmärk on selgelt koondada sotsiaalmeedia ja kiirsõnumid Facebooki ainukontrolli alla.

Facebooki hegemooniline poliitika ulatub ka teistesse seonduvatesse majandusvaldkondadesse.

Tundub, et Facebook on seadnud sihiks haarata kontroll kogu interneti ja e-kaubanduse üle.

Mis puudutab Internetile juurdepääsu kontrollimist, siis on Facebook välja töötanud ka teenuse Free Basics (endine internet.org).

Internetile juurdepääsu võimaldamise ettekäändel pakub Free Basics „*tasuta teenustevalikut inimestele, kellel pole interneti. Praegu hõlmab süsteem koostöös operaatoritega mitut riiki Aafrikas, Ladina-Ameerikas ja Aasias. Nutitefonis on rakendus internet.org, mille kaudu on mobiilveebisaitide kujul saadaval Facebooki poolt valideeritud teenused.*“²⁹

Amnesty International märgib, et kuigi Facebook väidab, et Free Basics ei salvesta teavet inimeste tegevuse või sisu kohta, mida nad kolmanda osapoole rakenduses vaatavad,

*koguvad nad Free Basicsi privaatsuspoliitika kohaselt siiski andmeid kolmandate osapoolte teenuste kasutamise kohta, et aidata pakkuda isikupärastatuid teenuseid, ning salvestavad teavet kasutatud teenuste kohta koos kasutajate telefoninumbriga 90 päeva. Facebook esitleb Free Basicsit kui heategevusliku algatust, mis pakub nn laiemat interneti inimestele maailma lõunapoolsetes riikides, kellel muidu juurdepääs internetile puuduks. Siiski näib Free Basics näib olevat hoopis platvorm maailma lõunapoolsetes riikides andmekaeve suurendamiseks.*³⁰

Otsustades, millised teenused on või ei ole Free Basicsi kaudu ligipääsetavad, rakendab Facebook tohutu võimu ja õõnestab võrgu neutraalsust, mis on viinud Free Basicsi keelustamiseni Indias.³¹

Lisaks: „*Kui algatus on seega avatud, jääb see kogu Facebooki tehniliseks omandiks,*

25 John Koetsier, „People Spent 85 Billion Hours In WhatsApp In The Past 3 Months (Versus 31 Billion In Facebook)“, *Forbes*, 20. august 2018, <https://www.forbes.com/sites/johnkoetsier/2018/08/20/people-spent-85-billion-hours-in-whatsapp-in-the-past-3-months-versus-31-billion-in-facebook/#687e81601725>.

26 Josh Constine, „Facebook Messenger Day hits 70M daily users as the app reaches 1.3B monthlies“, *Tech Crunch*, 14. september 2017, <https://techcrunch.com/2017/09/14/facebook-messenger-1-3-billion/>

27 <https://blog.hootsuite.com/instagram-demographics/>.

28 „Instagram users in Germany“, *NapoleonCat*, viimati muudetud veebruaris 2020, <https://napoleoncat.com/stats/instagram-users-in-germany/2020/02>.

29 Guénaél Pépin, „Internet.org s'ouvre aux développeurs tiers, mais à la sauce Facebook,“ *Next Inpact*, 6. mai 2015, <https://www.nextinpact.com/news/94029-internet-org-s-ouvre-aux-developpeurs-tiers-mais-a-sauce-facebook.htm>.

30 Amnesty International, „Surveillance Giants“, lk 14.

31 Võrguneutraalsus on põhimõte, mis tagab kõigi interneti andmevoogude võrdse kohtlemise. See välistab näiteks igasuguse positiivse või negatiivse diskrimineerimise võrgus edastatava teabe allika, sihtkoha või sisu alusel.

millel on õigus otsustada teenuste „internet.org“ versioonide jätkamise või lõpetamise üle. Rakenduse internet.org edastatud andmed kuuluvad samuti Facebookile.³²

Selle teenusega tagab Facebook tohutu kontrolli kasutajate üle, mis seletab ühtlasi, miks vastashiljutises küsitluses 65% nigeerlastest ja 61% indoneeslastest, et Facebook „on internet“.³³

Facebook soovib laiendada oma mõju ka finantssektorile, sidudes end vägagi mahlasel e-kaubanduse sektoriga, mis viis krüptovääringu Libra projekti käivitamiseni.

Selle projekti (Libra) jaoks on Facebook Šveitsis Genfis asutanud sihtasutuse, mis ühendab projekti 28 liiget. Iga partner investeeris projekti vähemalt 10 miljonit dollarit, et saada endale Facebooki krüptovääringu ploki ahela „sõlm“ (server). Facebook loodab 2019. aasta lõpuks kokku tuua 100 partnerit.

See Facebooki algatusel loodud krüptoraha indekseeritakse välisvaluuta „reservi“ alusel, kuhu kuuluvad stabiilsuse tagamiseks esialgu vähemalt euro, dollar, jeen ja nael. Reserve täidetakse krüptovääringus ostude tegemisega, eriti krüptobörsidel. Teised vääringud võivad hiljem sellesse valuutareservi lisanduda, et Libra baasi laiendada ja tugevdada.³⁴

Facebook püüab end positsioneerida selliselt, et saavutada sama positsioon, mis on riikide keskpankadel. Lisaks on tõenäoline, et Facebook loodab koguda oma kasutajate äriandmeid, et veelgi suurendada oma võimet suunatud reklaami edastada.

Seega on Facebook seda tüüpi andmete vastu juba huvi tundnud ja oleks ...

... pöördunud USA suurte pankade poole, et paluda neil jagada oma suhtlusvõrgustikuga liitunud klientide andmeid, pakkumaks neile oma Messengeri sõnumsiderakenduse uusi teenuseid. Tuntud suhtlusvõrgustik pidas mitu kuud tagasi arutelusid Chase'i, JPMorgani, Citi (Citigroup) ja Wells Fargoga, ütles AFP-le asjaga lähedalt seotud, anonüümseks jääda soovinud allikas, märkides, et Chase katkestas kõnelused.

Mark Zuckerbergi grupp soovis allika sõnul teavet klientide kõigi krediitkaarditehingute ja arvelduskontode saldode kohta. [...] Allika sõnul aga ei täpsustanud Facebook, millist kasu kavatses küsitud andmetest saada.

[...] „Nagu paljud äritegevusega internetiettevõtted, teeme ka meie koostööd pankade ja krediitkaardiväljastajatega, et pakkuda teenuseid nagu kiirsuhtlus klientidega ja kontohaldus,“ vastas AFP pressiesindaja.

Ta lisas: „Facebooki lehtedega seotud arvelduskontod võimaldavad omanikel saada Messengeri kaudu reaajas uut infot ja seega jälgida oma tehinguandmeid, nagu sularaha laekumised, tarnekuupäevad ja arvelduskontode saldo.“

„Me ei kasuta seda teavet reklaamieesmärkidel,“ ütles ta.³⁵

Facebookil on hegemoonia ja kvaasimonopol kanalite ja vahendite üle, mida valdab enamasti maailma elanikkonnast tänapäeval suhtlemiseks ja teabe levitamiseks kasutatakse. See näitab Facebooki ambitsiooni kontrollida kõigi (eriti maailma lõunapoolsete riikide) elanike juurdepääsu internetile – taristule, mis on tänapäeval paljude jaoks kahtlemata peamine teabeallikas. Sellele lisanduvad esimesed sammud rahanduse kontrollimiseks, vähemalt e-kaubanduse valdkonnas. E-kaubanduse hoogsa arengu puhul võib see aga väga kiiresti kaasa tuua olulise kontrolli finantssüsteemi peamiste harude üle, kahandades keskpankade rolli ning nende võimekust finants- ja majanduspoliitika teostamisel.

32 Pépin, „Internet.org s'ouvre aux développeurs tiers, mais à la sauce Facebook“.

33 Leo Mirani, „Millions of Facebook users have no idea they're using the internet“, Quartz, 9. veebruar 2015, <https://qz.com/333313/millions-of-facebook-users-have-no-idea-theyre-using-the-internet/>.

34 Raphaël Bloch ja Nicolas Richaud, „Visa, Uber, eBay: ces géants qui soutiennent le projet de cryptomonnaie de Facebook“, Les Echos, 14. juuni 2019, <https://www.lesechos.fr/finance-marches/marches-financiers/visa-uber-paypal-ces-geants-qui-soutiennent-la-cryptomonnaie-de-facebook-1029032>.

35 „Dossier: Facebook lorgne les comptes bancaires“, Tribune de Genève, 6. august 2018, https://www.tdg.ch/economie/facebook-lorgne-comptes-bancaires/story/14780525?dossier_id=1501.

Sellised arengud ohustavad kodanike ja rahvaste võimet vabalt määrata oma poliitilist staatust ning vabalt jätkata oma majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist arengut.

Teine osa. Facebook ja poliitiliste valikute (võimalik) mõjutamine või nende manipuleerimine

Nagu varem öeldud, on Facebookist saanud infovaldkonna keskne tegija.

Lisaks kasutajaskonnale maksab Facebook libauudiste avastamise eest ka teistele meediakanalitele, mis ilmselgelt tugevdab tema mõju kõnealusel sektoris. Selle põhjuseks on asjaolu, et need meediakanalid sõltuvad Facebookist majanduslikult, mistõttu sõltub ka nende sisu levitamine Facebookist.³⁶

Siiski ei ole Facebook neutraalne ruum. Facebooki algoritm võib teatud sisuvormide nähtavust teiste ees eelistada. Näiteks:

Oktoobris 2017 muutis Facebook professionaalsete uudisteteenuste pakutavate uudiste kuvamist Kambodža, Slovakkia, Sri Lanka, Boliivia, Guatemala ja Serbia kasutajate lehtedel. Professionaalseid ja sõltumatuid uudised ei esitatud enam koos reklaamide, isiklike postituste ja muusikavideotega peamises uudistevoos. Selle asemel kuvati uudised eraldi, raskemini nähtaval vahelehel.³⁷

Amnesty International märkis, et see kujutab endast tõelist ohtu, öeldes:

Algoritmidega juhitud reklaamide suunamise ja isikupärastatud sisu kombinatsioon tähendab aga, et Google'i ja Facebooki platvormid mängivad inimeste veebikogemuse kujundamisel ja meile nähtava teabe määramisel tohutut rolli. See võib mõjutada, kujundada ja muuta arvamusi ning mõtteid, mis võib omakorda mõjutada meie võimet iseseisvalt valikuid teha.³⁸

Seda riski rõhutab ka ÜRO arvamuse- ja sõnavabaduse edendamise ja kaitse eriraportöör. Eriraportöör rõhutab, et informeeritud jõud võivad kasutada oma keskmisest paremat arusaamist algoritmide manipuleerimise eesmärgil:

Sisu kuvamine ja isikupärastamine. Sotsiaalmeedia ja otsiplatvormid domineerivad üha enam selles, kuidas üksikisikud teabele ja ideedele ligi pääsevad ning neid jagavad, samuti seda, kuidas uudiseid levitatakse. Algoritmid ja tehisarurakendused määravad, kui laialdaselt, millal ja milliste vaatajaskondade ning üksikisikutega sisu jagatakse. Tohutud andmekogumid, mis sisaldavad sirvimisajalugu, kasutajate demograafiat, semantilisi ja sentimentaalseid analüüse ning paljusid muid elemente, toidavad järjest isikupärastatud algoritmilisi mudeleid teabe järjestamiseks ja kureerimiseks, st teabe esitamiseks üksikisikutele või selle kaudselt välistamiseks. Tasulist, sponsitud või teemaviidetega varustatud sisu võidakse reklaamida muu sisu välistamiseks või selle tähtsuse kahandamiseks. Sotsiaalmeedia uudistevoos kuvavad sisu vastavalt subjektiivsetele hinnangutele selle kohta, kui huvitav või kaasahaarav see sisu kasutaja jaoks võib olla. Selle tulemusena võidakse üksikisikutele pakkuda piiratud või üldse mitte ligipääsu teatud tüüpi kriitiliste sotsiaalsetele või poliitilistele lugudele ja sellistel platvormidel postitatud sisule. Tehisaru kujundab teabemaailma nii, et see on kasutajale ja sageli isegi kureerivale platvormile läbipaistmatu. [...] Tehisaru põhine isikupärastamine võib ühtlasi minimeerida ligipääsu erinevatele vaadetele, takistades üksikisikul otsimast ja jagamast mõtteid ning arvamusi ideoloogiliste, poliitiliste või ühiskondlike vaadete kohta. Selline isikupärastamine võib tugevdada eelarvamusi ja ergutada plahvatusohtliku sisu või desinformatsiooni

36 „Prantsusmaal on meediapartneriteks CheckNews de Libération, Decoders du Monde, Les Observateurs de France 24, AFP Factual and 20 Minutes. [...] Aastal 2017 oli Libération'i kogutud summa 100 000 USD. [...] Täpsemalt kogusime me seega: 20 000 USD jaanuaris, 22 500 USD veebruaris, märtsis ja aprillis, 22 000 USD mais, 22 500 USD juunis, 20 000 USD juulis, 14 000 USD augustis, 20 000 USD septembris, 18 000 USD oktoobris, 21 000 USD novembris ja 20 000 USD detsembris. See teeb kokku 245 000 USD. Kokku avaldasime 1. jaanuarist 31. detsembrini 2018 ja sisestasime Facebooki andmebaasi 249 artiklit.“ Service Checkews, „Combien a rapporté à Libé son partenariat de factchecking avec Facebook en 2018?“, *Libération*, 30. jaanuar 2019, https://www.liberation.fr/check-news/2019/01/30/combien-a-rapporte-a-libe-son-partenariat-de-factchecking-avec-facebook-en-2018_1706160.

37 Siva Vaidhyanatan, *Antisocial Media*, lk 193.

38 Amnesty International, „Surveillance Giants“, lk 29.

reklaamimist ja soovitamist, et säilitada kasutajate kaasatus veebis. Kindlasti võivad igasugused sotsiaalsed ja kultuurilised seadistused piirata inimese ligipääsu teabele. Kuid kaasamist ja sisu levikut laialdaselt optimeerides võib tehisaru abil isikupärastamine kahjustada inimese võimalusi teatud tüüpi sisu leida. Seda eriti seetõttu, et algoritmid tavaliselt madalama seotuse tasemega sisu ei tähtsusta, jättes sõltumatu ja kasutajate endi loodud sisu varju. **Nutikad jõud võivad kaasmiseks kasutada optimeeritud reeglipõhiseid tehisarusüsteeme, et saavutada suurem nähtavus, ning populaarsete temaviidete või robotite kasutamisega võivad nad teabe mitmekesisuse arvelt saavutada võrgus suurema osakaalu.**

[...] Sisu automaatse modereerimise püüdlused võivad rikkuda inimõigusi (vt A/HRC/38/35, punkt 56). Tehisarupõhisel sisu modereerimisel on mitmeid piiranguid, muu hulgas on selle puhul raske hinnata konteksti ja võtta arvesse keelenüansside, tähenduste ning keeleliste ja kultuuriliste iseärasuste laialt levinud varieeruvust. Kuna tehisaru rakendused põhinevad sageli andmekogudel, mis sisaldavad diskrimineerivaid eeldusi, ning toimivad ühtlasi tingimustes, kus ülemodereerimise kahjud on väikesed, valitseb suur oht, et sellised süsteemid eemaldavad vaikimisi võrgusisu või peatavad kontod, mis ei ole tegelikult probleemsed, eemaldades sisu kallutatud või diskrimineerivate põhimõtete alusel. Seetõttu on tehisarul põhinevate sisu modereerimise süsteemide puhul kõige tõenäolisemalt ebasoodsas olukorras just haavatavad rühmad. Näiteks tõlgendas Instagrami tehisarurakendus DeepText sõna „Mehhiko“ kui solvangut, sest selle andmebaasides leidis rohkelt andmeid, kus sõna „Mehhiko“ seostati sõnaga „illegaalne“, mis on algoritmi sisse kirjutatud negatiivse tähendusega sõnana.

[...] Tehisaru areng on andmepõhisele interneti-ärimudelile kasu toonud ja seda veelgi stimuleerinud. Nimelt maksavad üksikisikud tasuta sisu ja teenuste eest oma isikuandmetega. Aastatepikkuse võrguseire ja profileerimisega kogutud tohutute andmeressursside abil saavad ettevõtted varustada tehisintellektisüsteeme rikkalike andmekogumitega, et töötada välja üha täpsemaid ennustus- ja suunamismudeleid. Tänapäeval suudavad era- ja avaliku sektori jõud reklaami kujundada üksikisiku tasandil; tarbijad ja valijad on „mikrosuunamise“ objektiks, mille eesmärk on reageerida nende individuaalsetele eripäradele ja neid ära kasutada.

[...] Arvamuse omamise õiguse oluline element on „õigus arvamust kujundada ja seda arutluskäigu teel arendada“. Inimõiguste komitee on jõudnud järeldusele, et see õigus eeldab vabadust ebakohasest mõjutamisest üksikisiku uskumuste, ideoloogiate, reaktsioonide ja positsioonide kujundamisel.

Tehnoloogia ja sisu kureerimise ristumiskoht tõstatab uudseid küsimusi selle kohta, milliste sunni- või mõjutusliikide puhul võib kaaluda arvamuse kujundamise õigusesse sekkumist. Sisu kureerimine on juba pikka aega mõjutanud üksikisiku võimet arvamusi kujundada (...) Tehisaru kasutamine laiendab ja täiustab sisu kureerimise traditsiooni internetis, pakkudes keerukamaid ja tõhusamaid vahendeid kasutajale sisu isikupärastamiseks ja kureerimiseks väljaspool traditsioonilise meedia haardeulatust. Tehisintellekti abiga kureerimise teatud viiside domineerimine on muret tekitav, sest mõjutab üksikisiku võimet arvamusi kujundada ja arendada. Näiteks kontrollib käputäis tehnoloogiaettevõtteid valdavalt enamikku internetis tehtud otsipäringuid. **Äriline monopol otsinguturul muudab kasutajate jaoks äärmiselt keeruliseks loobuda otsingutulemuste algoritmilisest järjestamisest ja kureerimisest ning võib ühtlasi panna kasutajad uskuma (nagu ettevõtted seda taotleavad), et saadud tulemused on kõige asjakohasem või objektiivsem teave, mis on konkreetse teema kohta saadaval.**

Küsimused, mida turu valitsemine tehisaru abil kureerimise valdkonnas tõstavad, panevad seetõttu proovile varasemad arusaamad sellest, kuidas sisu kureerimine mõjutab või ei mõjuta arvamuse kujundamise võimet. [...] Vähemalt peaksid ettevõtted jagama sisulist teavet selle kohta, kuidas nad kujundavad ja rakendavad oma platvormidel sisu kureerimise ja isikupärastamise kriteeriume, sealhulgas tegevuspõhimõtteid ja protsesse sotsiaalsete, kultuuriliste või poliitiliste eelarvamuste tuvastamiseks asjakohaste tehisarusüsteemide kavandamisel ja

arendamisel.³⁹

Lisaks algoritmide mõjule võib Facebook otsustada piirata või isegi tõkestada juurdepääsu konkreetsele kontole. Sel moel piirati või peatati sotsiaalse mobilisatsiooni ajal juurdepääs kolmele Prantsusmaa ametiühinguga seotud Facebooki-kontole.

Kui selle kohta aru päriti, jäi Facebook ebamääraseks, viidates vaid „kogukonna standarditele“, kuid ei maininud kordagi väidetavalt rikutud reegleid. Facebook ei täpsustanud ka seda, kas piirangud kehtestati kolmanda osapoole palvel.⁴⁰

Samamoodi on hiljuti võrgust kõrvaldatud kõik lehe „Extinction Rebellion France“ kontoadministraatorid.⁴¹

Teatud poliitiliste juhtide piltide kuvamine ei ole lubatud. Ehkki postitada võib pilte erinevatest ajaloolistest ja kaasaegsetest paremäärmuslastest liidritest, blokeeriti näiteks süstemaatiliselt kurdi aktivistide kontod. Konto blokeerimiseni võib viia ainuüksi kurdi revolutsioonijuhhi Abdullah Öcalani pildi postitamine.⁴²

Need juhtumid, mis ei ole vaid juhuslikud üksikjuhtumid, kutsuvad meid seadma kahtluse alla Facebooki legitiimsuse otsustamisel, millist sisu võib levitada ja millist mitte.⁴³

Teisisõnu võib Facebook mõjutada poliitilisi valikuid, propageerides teatud ideid või liikumisi, või vastupidi – pärssida nende arengut, piirates või blokeerides juurdepääsu teatud sisule. Seda tehakse ilma igasuguse muu kontrollita kellegi teise poolt peale Facebooki enda (kui just valitsus ei otsusta tõkestada juurdepääsu Facebookile endale). Ilmselgelt teeb Facebook seda oma ettevõtte või pigem oma aktsionäride huvide edendamiseks, kuid mitte kunagi selleks, et seada esikohale rahvaste üldised huvid. Lisaks on Cambridge Analytica skandaal (vt allpool) toonud esile riski, mis on seotud võimalusega, et erakordsele hulgale Facebooki kätte koondunud andmetele pääsevad ligi kolmandad osapooled ja neid kasutatakse seejärel poliitiliste protsesside mõjutamiseks era(äri)huvides.

Vaadakem nüüd mõnda neist küsimustest ja näidetest lähemalt.

A. Võime edendada või pärssida sotsiaalsete liikumiste arengut

On väidetud, et paljud sotsiaalsed mobilisatsioonid on kujunenud tänu Facebookile (ehkki sotsiaälvõrgustiku rolli on mõnel juhul liialt rõhutatud). Mõned näited selle kohta on järgmised:

- „Kollavestide liikumine sündis Facebookis ja täna on Facebook see, kes seda ülal hoiab. Kaasaelajad ja vaatlejad kasutavad platvormi pakutavat „live“[-funktsiooni], et liikumist reaajas ellu äratada, lootuses julgustada üha rohkem inimesi nendega liituma.“⁴⁴
- „Facebooki sotsiaälvõrgustik on kollavestide protestiliikumise keskmes nii aktsioonide korraldamisel, info vahetamisel kui ka ettepanekute edastamisel. Platvormi algoritmid, mis toovad teatud sisu teistest paremini nähtavale, ei ole sotsiaalse protestiliikumise käigus tekkiva tajutava elevuse tekitamisel sugugi

39 David Kaye, *Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and, Expression* (New York: United Nations General Assembly, 2018), lk 348.

40 Vincent Vêrier, „SNCF: Facebook restreint les comptes des syndicats SUD Rail et CGT cheminots“, *Le Parisien*, 22. oktoober 2019, <http://www.leparisien.fr/economie/sncf-facebook-restreint-les-comptes-des-syndicats-sud-rail-et-cgt-cheminots-22-10-2019-8178201.php#xtor=AD-1481423553>.

41 Laurie Debove, „Alerte censure: tous les administrateurs de la page Extinction Rebellion France ont été bannis de Facebook sans explications“, *La Relève*, 10. veebruar 2020, <https://lareleveetlapeste.fr/alerte-censure-tous-les-administrateurs-de-la-page-extinction-rebellion-france-ont-ete-bannis-de-Facebook-no-explanations/>.

42 Eliza Egret, „Facebook accused of purging UK accounts speaking up for Kurdish human rights“, *The Canary*, 10. mai 2019, <https://www.thecanary.co/global/world-analysis/2019/05/10/facebook-accused-of-purging-uk-accounts-speaking-up-for-kurdish-human-rights/>.

43 Veel ühe näitena vt: <https://www.clubic.com/internet/Facebook/actualite-868104-Facebook-mal-audi-ence-collectifs-gauche-radical-raison-apparente.html>.

44 Olivier Rozencwajg, „Facebook Live: le média privilégié des gilets jaunes“, *rtbf.be*, 22. november 2018, https://www.rtbf.be/info/societe/detail_Facebook-live-le-media-privilegie-des-gilets-jaunes?id=10079624.

võõrad.⁴⁵

- Iraagis on „Whatsapp, Facebook, Twitter või Instagram muutunud peamiseks teabe- ja suhtlusallikaks. Näiteks said meelevaldajad Twitteri vahendusel teada, et läheduses asuva USA saatkonna juurde tulistati äsja rakett. Samuti avaldati Twitteris meelevaldajate plakatitel olevad teemaviited. Sotsiaalmeedias kutsusid anonüümsed inimesed või prominentsed valitsusvastased aktivistid öösel üles „säilitama meelevalduste rahumeelset iseloomu“, sellal kui meelevaldajad üritasid tungida üle kahe silla Bagdadi „rohelisse tsooni“.⁴⁶

Alžeeria protestiliikumisest rääkinud sotsioloog Arab Izaroukeni sõnul on „sotsiaalvõrgustikel olnud otsustav roll. Internetiga mitmekordistub kõikjalolu võime.“ Alžeerias toimub see peamiselt tänu nutitelefonidele, millega internetis surfatakse. Kuna need telefonid on varustatud kaameratega, kannavad tuhanded kaamerad sündmusi sotsiaalvõrgustikes reaajas üle. Orani inimõiguste aktivist Said Boudour ütles eelmisel miitingul, et politsei ei suutnud olukorraga toime tulla. „Politsei püüdis keelata inimestel filmida. Kuid neid oli tänavatel tuhandeid, niisiis hoidusid nad meelevaldajaid provotseerimast.“⁴⁷

Sama arvamust Facebooki rolli kohta avaldavad ka teised allikad. „Paljud alžeerlased on möödunud nädalast saadik avaldanud pidevalt meelt Abdelaziz Bouteflika viienädaks hooajaks presidendiks kandideerimise vastu. Protest sai alguse sotsiaalmeedias. Alžeerias on 40 miljonit elanikku ja 21 miljonit Facebooki-kontot.“ Allikas jätkab:

Mark Zuckerbergi asutatud saiti kasutatakse riigis peamiselt protesti juhtimiseks. See sisaldab lehte pealkirjaga „1, 2, 3 viva Algeria“, mida kasutab teabeallikana üle 800 000 inimese. Meelevaldustele kutsus üles ka üks räppar, kellel oli 6 miljonit jälgijat. Esimese rahvakogunemise eelõhtul katkestas murelik valitsusrežiim internetiühenduse, mis aga ei takistanud alžeerlasi tänavatele tulemast, viibutades oma telefone nagu massilise leviku relvi.“⁴⁸

Facebooki rolli on rõhutatud ka nn Araabia kevade puhul:

Araabia aktivistid on aastaid unistanud mässust, kuid aastakümneid kestnud autokraatiale lõpu tegemiseks vajasisid nad kiiret ja anonüümset mobilisatsiooni-vahendit ja organiseerimisruumi: selleks sai Facebook. Suhtlusvõrgustikud „on andnud aktivistidele esimest korda võimaluse kiiresti teavet levitada, vältides samas valitsuse kehtestatud piiranguid,“ ütles Kairo Ameerika ülikooli meediaspetsialist Hussein Amine.⁴⁹

Siiski võib Facebook anda kõlapinda erinevat tüüpi liikumistele. Samuti vihaliikumistele, näiteks võimendades kuulujutte.

Ühel taolisel juhul Myanmaris „on budistlikud natsionalistid levitanud kuulujutte muslimite ülemaailmsest vandenõust, mille eesmärk on vabastada maailm budismist. Facebooki kaudu on nad kutsunud üles boikoteerima muslimitele kuuluvaid ettevõtteid, keelustama religioonidevahelisi abielusid ja piirama Myanmaris elavate muslimite õigusi. Aastaks 2017 korraldasid budistlikud ründajad sõjaväe toetusel genotsiidirünnakuid muslimi rohingjadele.“⁵⁰

Seega võib Facebooki emantsipatiivsetele liikumistele ning rahvaste õigusi samavõrd ohustada. Tekib küsimus, kas sellist potentsiaali võib jätta erahuvide hoolde.

45 Pascal Hérard, „Facebook et les Gilets Jaunes: quel rôle joue la plateforme de Mark Zuckerberg?“, *TV5MONDE*, 12. detsember 2018, <https://information.tv5monde.com/info/facebook-et-les-gilets-jaunes-quel-role-joue-la-plateforme-de-mark-zuckerberg-275061>.

46 Agence France-Presse, „Le pouvoir tremble en Irak: voici comment Facebook et Twitter sont devenus les armes des manifestants“, *RTL INFO*, 31. oktoober 2019, <https://www.rtl.be/info/monde/international/le-pouvoir-tremble-en-irak-voici-comment-facebook-et-twitter-sont-devenus-les-armes-de-manifestants-1170135.aspx>.

47 Margot Delpierre ja Thibaut Cavallès, „Manifestations en Algérie: Facebook et 'les réseaux sociaux' ont joué un rôle déterminant“, *franceinfo*, 26. veebruar 2019, https://www.francetvinfo.fr/internet/reseaux-sociaux/facebook/manifestations-en-algerie-facebook-et-les-reseaux-sociaux-ont-joue-un-role-determinant_3208245.html.

48 *Ibid.*

49 „Facebook a donné au Printemps arabe un «outil et un espace» d'organisation“, *La Dépêche*, 2. veebruar 2012, <https://www.ladepêche.fr/article/2012/02/02/1275965-Facebook-a-donne-au-printemps-arabe-un-outil-et-un-espace-d-organisation.html>. See also: https://www.lemonde.fr/idees/article/2017/10/14/comment-inter-net-a-fait-les-printemps-arabes_5201063_3232.html.

50 Vaidhyanatan, *Antisocial Media*, lk 195.

B. Koostöö rahvaenulike ja autoritaarsete režiimidega

Oma ettevõtte ja aktsionäride huvide teenimiseks ei kõhkle Facebook autoritaarsete režiimidega koostööd tegemast ja seeläbi nende nende võimuhaaret tugevdamast.

Aastal 2015 kutsusid Filipiinid Facebooki seal oma Free Basics'i teenust pakkuma, mis võimaldas sel saada suur kontroll arenguriigi andme- ja teabevahetuse üle.⁵¹

Jaanuaris 2016 saatis Facebook Manilasse kolm oma töötajat, et õpetama presidendi-kandidaatidele ja nende meeskondadele, kuidas teenust kõige paremini kasutada.

Facebook on pärast Filipiinide praeguse presidendi Duterte presidentiks valimist jätkanud koostööd tema administratsiooniga.

Pärast Duterte valimise võitu laiendas Facebook oma partnerlust administratsiooniga, aidates Duterte'el viia oma vägivaldset ja natsionalistlikku poliitikat. Duterte keelas sõltumatul ajakirjandusel tema ametisse nimetamise otseülekan- de Rizali tseremooniasaalis. Ta ei vajanud ajakirjanikke. Ta lasi lihtsalt ametisse nimetamisest Facebookis otseülekan- de teha. Duterte esiletõusuga tugevdas Facebook oma positsiooni ainsa Filipiinidel olulise meediateenusena.

Novembris 2017 teatas Facebook uuest partnerlusest Duterte režiimiga. Facebook teeb valitsusega koostööd, et paigaldada veealused andmesidekaablid, mis väldivad Luzoni väina, kus taifuunid ja maavärinad standardkaableid sageli kahjustasid ... Sügav ja tulus partnerlus Facebookiga – samal ajal kui Facebook on Duterte režiimi peamine propaganda- ja ahistamisplatvorm – tähendab, et Facebookil ei jää palju muud üle, kui Duterte'et jätkuvalt toetada, sellal kui ta oma hirmuvalitsust üha laiendab.⁵²

Sama lugu on Kambodža diktaatori Hun Seniga:

Sarnaselt Duterte'ele on Kambodža diktaatorist Hun Senist saanud Facebooki-staar, sest ta on kasutanud Free Basicsi jõudu oma vastaste ahistamiseks ja oma maine edendamiseks. Ta on kasutanud klassikalist autoritaarset võt- testikku: suurendanud jälgijaskonda, taganud et sõltumatu meedia ei saaks konkureerida Facebookis riikliku propagandaga, veendunud, et Facebook oleks interneti ekvivalent, ning värvanud trolliarmee (Huni puhul on need inimesed pal- gatud firmadest Indias ja Filipiinidel – kahes riigis, kellel on just selliste meetodi- te alal kogemusi), et rõhutada teavet, mis näitab teda positiivses valguses, ning terroriseerida ja alandada vastaseid ja kriitikuid. Kõige tähtsam on see, et Huni töötajad teevad otsest koostööd Facebooki töötajatega, et vaigistada kriitikuid ja maksimeerida Huni Facebooki-lehtede mõju. Lisaks on loodud algoritmid selleks, et leida parimaid viise, kuidas nügida inimesi konkreetsete tulemuste poole, mis põhinevad inimese ainulaadsetel omadustel. Sellisena on tehnosot- sioloog Zeynep Tufekci kirjeldanud platvorme kui „veenmisarhitektuuri“, millel on võime manipuleerida miljardite inimestega ja neid mõjutada. Google'i endine reklaamistrateeg James Williams seda nimetanud „veenmise industrialiseerimi- seks“, väites, et selline „tähelepanu püüdmise ja ärakasutamise“ hajutab meie tähelepanu nii, et see pärsib meie võimet selgelt mõelda ja oma eesmärkide poole püüelda.

Need võimalused tähendavad suurt ohtu, et ettevõtted võivad algoritmiliste süstee- mide kasutamise kaudu otseselt kahjustada inimeste õigust mõtte-, südametunnis- tuse- ja usuvabadusele ning arvamus- ja sõnavabadusele. Lisaks võivad need kaasa aidata nende õiguste kuritarvitamisele teiste jõudude poolt, kellel on nende mudelitele

⁵¹ Aastal 2014 käivitas Facebook teenuse internet.org, mis oli sisuliselt rakenduse liides, omamoodi mobiilne operat- sioonisüsteem, mis töötas mis tahes mobiilseadmes ja võimaldas andmeühendust. Operatsioonisüsteem võimaldas juurdepääsu käputäiele Facebooki valitud rakendustele, sh otsingumootorile Bing (Microsofti konkurent Google'ile), naiste õiguste teenustele, tööhõiveteenustele, Wikipediale ja ilmateabele. Oluline on märkida, et neid teenuseid pakuti „nullreitinguga“, mis tähendab, et nende kaudu andmete kasutamist ei arvestata mobiilikonto kaudu osteta- vate tasuliste andmete hulka. Konkureeriva teenuse nagu Google või siis Facebooki poolt valimata tööturuteenus kasutamine maksaks kasutajale andmeid ja seega ka raha. Kui kasutaja ei saanud endale andmeplaani lubada – ja eelkõige oli see teenus pealtnäha suunatud just sellistele kasutajatele –, pidid nad kasutama teenuseid, mille Facebook oli valinud rakenduse internet.org jaoks.

⁵² Vaidhyanathan, *Antisocial Media*, lk 192–193.

ligipääs või kes saavad neid kasutada.⁵³

Seda laadi koostööd kujutavad endast väga suurt riski, arvestades Facebooki tohutut andmemahutu. Sellega seoses väidab Amnesty International:

Lisaks otsestele mõjudele, mida jälgimispõhine ärimudel avaldab privaatsusele, eksisteerib ettevõtte järelevalve ja riiklike järelevalveprogrammide vahelise seose tõttu ka kaudsete mõjude oht. Riigiasutused, näiteks luureagentuurid ning õiguskaitse- ja immigratsiooniroganid, püüavad saada üha enam ligipääsu tehnoloogiaettevõtete valduses olevatele andmetele. Google'i ja Facebooki tohutud andmehoidlad inimeste kohta on riigiasutuste jaoks otsekui tsentraliseeritud „meepott“ – võimalus pääseda ligi üliväärtuslikele isikuandmetele, mida oleks muidu väga raske koguda.⁵⁴

Seetõttu võib Facebooki koostöö valitsustega muuta platvormi kasutamise aktivistidele struktuuriliselt ebaturvaliseks.⁵⁵

C. Facebook ja sekkumine valimisprotsessidesse

Facebookist on kahtlemata saanud valimisprotsessides kandidaatide jaoks oluline tööriist.

Facebook võtab ka ise selle rolli ja pakub otsest abi valimiskampaaniates. Seda tõendab asjaolu, et „2016. aasta valimisteks saatsid nii Facebook, Twitter, Microsoft kui ka Google oma töötajaid peamiste presidendikandidaatide digitaalsetesse peakorteritesse ... Ühtlasi töötasid need ettevõtted de facto tasuta konsultantidena mõlema suurema USA presidendikandidaadi kampaaniates.“⁵⁶

Kindlasti ei ole Facebook vähemalt praeguses etapis kummallegi kandidaadile pühendunud, vaid figureerib pigem protsessis „partnerina“.

Sellest hoolimata tekitab see rea küsimusi. Isegi kui Facebook säilitab pealtnäha neutraalsuse kuvandi, ehkki sekkub samas otseselt valimisprotsessidesse, siis kuidas on lood „väikeste“ kandidaatide või erakondadega? Kas Facebook annab ka nende käsutusse oma töötajaid, et neid Facebooki kasutamisel ja oma ideede edendamisel aidata? Ja kuidas on lood kandidaatidega, kes kritiseerivad „suurt äri“ või lausa otseselt Facebooki ennast? Kas on hea, kui era- ja ärihuvidest juhitud üksused sel viisil otseselt valimistesse sekkuvad?

Facebooki põhiline oht inimeste õigusele vabadele ja õiglastele valimistele seisneb praegu enneolematult tugeva kanali pakkumises, et mõjutada valimisi väga võimsate huvide kasuks. Samuti on risk seotud kogutud andmetele juurdepääsu võimaldamisega volitatud või volitamata kolmandatele isikutele.

Amnesty International väljendas muret Facebooki võime pärast valimisprotsesse mõjutada:

Ilmsem ja nähtavam näide sellest, kuidas Facebooki ja Google'i võimeid inimesi üksikuna sihikule võtta saab kuritarvitada, on poliitilised kampaaniad, kus enim on tähelepanu pälvinud Cambridge Analytica skandaal. Inimeste poliitiliste arvamuste mõjutamiseks ja nendega manipuleerimiseks saab kasutada samu veenmismehhanisme ja -vahendeid, mida kasutatakse reklaami puhul. Poliitiliste sõnumite mikrosuunamine võib piirata ühtlasi inimeste sõnavabadust, luues ku-reeritud maailmapildi, mis ei sobi pluralistliku poliitilise diskursusega. Mikrosuunamise kasutamine poliitilises kampaanias on eriti problemaatiline seetõttu, et saadetavate sõnumite ja nende saatjate puhul puudub läbipaistvus või järelevalve. See jätab kampaaniatele võimaluse kasutada „tumedaid“ poliitilisi reklaame,

⁵³ Amnesty International, „Surveillance Giants“, lk 30.

⁵⁴ *Idem.*, lk 24.

⁵⁵ Jon Russell, „Government requests for Facebook user data continue to increase worldwide“, *Tech Crunch*, 19. detsember 2017, <https://techcrunch.com/2017/12/18/government-requests-for-facebook-user-data-continue-to-increase-worldwide/>.

⁵⁶ Vaidhyanathan, *Antisocial Media.*, lk 172.

kus inimestele edastatakse täpselt kohandatud sõnumeid, mis on nähtavad ainult neile ja kus ei pruugi olla selge, milline organisatsioon või üksikisik nende taga seisab või millist teavet teised inimesed näevad ja saavad.⁵⁷

Indias makstakse „trollidele“ valimiste mõjutamise (ja ka muude erahuvide teenimise) eest.⁵⁸ Lisaks „on India rivaalitsevad parteid loonud sarnaseid sotsiaalmeedia meeskondi, et jäljendada BJP [Modi Bharatiya Janata Party] edu. Nüüd pakuvad paljud sõltumatud „trollifarmid“ oma teenuseid erakodanikele, poliitikutele ja ettevõtetele, kes soovivad hävitada inimeste mainet.“⁵⁹

Veelgi enam, USA presidendivalimiste ajal ...

... suunasid vene agendid [väidetavalt] sisu, kasutades Facebooki reklaamisüsteemi, et sekkuda Ameerika demokraatiasse. Nad asutasid Facebookis võltsgruppe ja -lehti, mis olid pühendatud erinevatele teemadele nagu relvakontroll, vastuseis immigratsioonile ja Texase USA-st lahkulöömine. Vene agendid juhtisid koguni Facebooki lehte nimega „Blacktivist“, mis toetas väidetavalt poliitsei-vägivalla vastast kampaaniat. Kui USA ametnikud survestasid Facebooki, et ta teeks selgeks, mil määral olid Venemaa töötajad ettevõtte kaaperdanud, leidis Facebook 470 lehte ja profiili, mis olid seotud Venemaa ettevõttega Internet Research Agency. Lehtede kontrollijad olid olnud umbes kolm tuhat reklaami, makstes sageli Vene valuutas. Lõppkokkuvõttes jõuti nende tehnikate abil enam kui 126 miljoni ameeriklaseni. Need Facebooki-lehed ja -grupid suutsid motiveerida rohkem kui 62 000 ameeriklast lubama osaleda 129 meelevaldusel ja üritusel, mille eesmärk oli toetada Donald Trumpi, avaldada vastuseisu Hillary Clintonile ja protestida mošeede vastu USA-s.⁶⁰

Alex Stamos, kes oli sel ajal Facebooki turvajuht, kirjutas oma blogipostituses: „Leidsime, et 2015. aasta juunist 2017. aasta maini oli tehtud kulutusi ligikaudu 100 000 dollari ulatuses umbes 3000 reklaamile, mis olid seotud umbes 470 võltskonto ja -lehega, mis rikuvad meie eeskirju.“

Meie analüüs viitab sellele, et need kontod ja lehed olid omavahel seotud ja neid hallati tõenäoliselt väljaspoolt Venemaad. Enamik reklaame ei maininud otseselt kumbagi USA presidendikandidaati, vaid „paistsid keskenduvat lõhestavate sotsiaalsete ja poliitiliste sõnumite võimendamisele kogu ideoloogilise spektri ulatuses – puudutades valdkondi LGBT-küsimustest rassiprobleemideni ning immigratsioonist ja relvaõigusteni.“ [...] BuzzFeed'i ajakirjanikega vestelnud Facebooki reklaamisüsteemi eksperdi sõnul nägi reklaame ainuüksi 100 000 dollari suuruse ostu põhjal tõenäoliselt 23–70 miljonit inimest.⁶¹

Lisaks on Facebook väidetavalt lubanud Hollandi parlamendil ennetada võõrriikide sekkumist valimistesse, kuid ...

... [digiõiguste sihtasutus] Bits of Freedom soovis teada, kas on võimalik suunata välisriigist pärit Hollandi valijaid, kasutades seda tüüpi postitust ja reklaamimeetodit, mida kasutati muu hulgas Ühendkuningriigi kampaanias „Leave“. Logisime Saksamaal sisse Saksa Facebooki kontole, lõime uue lehe ja laadisime üles tuntud Hollandi poliitilise meemi. Seejärel maksime, et seda näidatakse Hollandi valijatele ja tasusime arve Saksa pangakontolt. Vastupidiselt sellele, mida Facebook parlamendiliikmetele väitis, ei takistanud miski meid seda tegemast.⁶²

57 Amnesty International, „Surveillance Giants“, lk 32.

58 Facebooki emaettevõtet WhatsAppi on kasutatud ka spetsiaalselt vihakampaanias ja valeinformatsiooni levitamiseks, näiteks Brasiilia Bolsonaro valimiste ajal. Daniel Avelar, „WhatsApp fake news during Brazil election favoured Bolsonaro“, *The Guardian*, 30. oktoober 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/30/whatsapp-fake-news-brazil-election-favoured-jair-bolsonaro-analysis-suggests>.

59 Vaidhyanathan, *Antisocial Media*, lk 190.

60 *Idem.*, lk 87–88.

61 *Idem.*, lk 176.

62 Felipe Martins, „Facebook lies to Dutch Parliament about election manipulation“, *Bits of Freedom*, 21. mai 2019, <https://www.bitsoffreedom.nl/2019/05/21/Facebook-lies-to-dutch-parliament-about-election-manipulation/>.

D. Cambridge Analytica skandaal

Ühendkuningriigi poliitilise konsultatsiooni firma Cambridge Analytica nõustas Trumpi 2016. aasta presidendikampaaniat enda väljatöötatud rakenduse kaudu. Cambridge Analytica suutis edastada 87 miljoni Facebooki kasutaja isikuandmed, mis on peaaegu 40 miljoni võrra rohkem, kui skandaali algfaasis teatati.

„See ülestunnistus oli maetud sügavale Facebooki täna avaldatud pika uudise sisse, mis käsitleb ettevõtte kavatsusi piirata andmetele ligipääsu kolmandate osapoolte rakendustele nagu see, mis kogus Cambridge Analytica jaoks andmeid.“⁶³

Cambridge Analytica skandaal illustreerib suurepäraselt Facebooki kogutavate andmete kuritarvitamise ohtu kolmandate osapoolte era- või ettevõtte huvides.

New York Times kajastas sekkumist nii:

Seega kogus ettevõtte Cambridge'i endiste töötajate, kaastöötajate ja dokumentide sõnul privaatset teavet enam kui 50 miljoni kasutaja Facebooki-profiilidest ilma nende loata, mis teeb sellest sotsiaalsõrgustiku ajaloo ühe suurima andmelekkete. Rikkumine võimaldas ettevõttel ära kasutada suure hulga Ameerika valijaskonna erasektori sotsiaalmeediategevust, töötamaks välja tehnikaid, mis toetasid selle tööd president Trumpi kampaania juures 2016. aastal.

[...] Dokumendid tekitavad uusi küsimusi ka Facebooki kohta, mis maadleb juba niigi jõulise kriitikaga Venemaa propaganda ja võltsuudiste leviku tõttu. Cambridge'i profiilidelt kogutud andmed, millest osa Times läbi vaatas, sisaldasid üksikasju kasutajate identiteedi, sõbravõrgustike ja meeldimiste kohta. Vaid väike osa kasutajatest oli nõustunud oma teavet kolmandatele osapooltele avaldama.

[...] Christopher Wylie meeskonnal oli aga suurem probleem. Psühhograafiliste profiilide loomine riiklikus mastaabis eeldas andmeid, mida ettevõtte ei saanud ilma suurte kulutusteta koguda. Traditsioonilised analüüsifirmad kasutasid hääletusandmeid ja tarbijate ostuajalugusid, et püüda ära arvata nende poliitilisi seisukohti ja hääletamiskäitumist. Kuid seda laadi teave oli kasutu, selgitamiseks välja, kas konkreetne valija oli näiteks neurootiline introvert, religioosne ekstravert, õiglase mõtlemisega liberaal või okultismi austaja. Need kuulusid psühholoogiliste tunnuste hulka, mis ettevõtte väitel pakusid ainulaadselt võimsat vahendit poliitiliste sõnumite kujundamiseks

Wylie leidis lahenduse Cambridge'i ülikooli psühhomeetriakeskusest. Sealsed teadlased olid välja töötanud meetodi isiksuseomaduste kaardistamiseks selle põhjal, mis inimestele Facebookis meeldis. Teadlased maksid kasutajatele väikesi summasid, et nad osaleksid isiksuse teemalises uuringus ja laadiks alla rakenduse, mis koguks nende ja nende sõprade profiilidelt privaatset teavet – tegevus, mida Facebook tollal lubas. Teadlaste sõnul võib selline lähenemine paljastada inimese kohta rohkem, kui on teada tema vanematele või armupartnerid. Seda väidet on kahtluse alla seatud.

Kui psühhomeetriakeskus keeldus ettevõttega koostööd tegemast, leidis Wylie kellegi, kes seda teeks: Aleksandr Kogani, kes oli sel ajal ülikoolis psühholoogiaprofessor ja oli sellistest tehnikatest kuulnud. Dr Kogan ehitas oma rakenduse ja alustas 2014. aasta juunis andmete kogumist Cambridge Analytica jaoks. Ettevõtte kattis kulud – üle 800 000 dollari – ja lubas vastavalt ettevõtte e-kirjadele ja finantsdokumentidele Kogani säilitada koopia oma uurimistöö tarbeks.

Sotsiaalsõrgustiku väitel oli ainus, mida Kogan Facebookile ja selle kasutajatele peenes kirjas avaldas, see, et ta kogus teavet akadeemilistel eesmärkidel. See väide ei ole kinnitust leidnud. Dr Kogan keeldus juhtunu üksikasju avaldamast, viidates Facebooki ja Cambridge Analyticaga sõlmitud konfidentsiaalsuslepingutele, kuid jäi endale kindlaks, et tema programm oli „väga tavaline ohutu

⁶³ Hanna Kozłowska, „The Cambridge Analytica scandal affected nearly 40 million more people than we thought“, Quartz, 4. aprill 2018, <https://qz.com/1245049/the-cambridge-analytica-scandal-affected-87-million-people-facebook-says/>.

Facebooki-rakendus“.

Christopher Wylie sõnul andis ta lõpuks ettevõttele üle enam kui 50 miljonit töötlemata profiili, mida kinnitasid ka ettevõtte e-kiri ja üks endine kolleeg. Neist umbes 30 miljonit – ehk arv, millest uudisteorganisatsioon The Intercept oli juba varem teatanud – sisaldas piisavalt teavet, sh inimeste elukohti, et ettevõtte saaks kasutajaid muude dokumentidega seostada ja psühhograafilisi profiile koostada. Ainult ligikaudu 270 000 kasutajat – need, kes osalesid uuringus – olid andnud nõusoleku oma andmete kogumiseks.

[...] Cambridge'i juhid on andnud kampaanias psühhograafiliste andmete kasutamise kohta vastuolulisi väiteid. [Endine tegevjuht] Alexander Nix on öelnud, et ettevõtte profiilid aitasid kujundada Donald Trumpi strateegiat (ehkki teised kampaanias osalenud ametnikud on seda vaidlustanud), aga ka seda, et Cambridge'il ei olnud piisavalt aega Trumpi valijate igakülgeks modelleerimiseks.

Möödunud aasta detsembris BBC-le antud intervjuus ütles Nix, et Trumpi jõupingutused põhinesid Cruzei kampaania jaoks loodud nn pärandpsühhograafial ... Facebook kontrollis leket ja – ilma seda avalikult tunnustamata – püüdis teavet kaitsta. Jõupingutused jätkusid alles 2016. aasta augustis. Sel kuul võtsid sotsiaalvõrgustiku juristid ühendust Cambridge Analytica töövõtjatega. „Neid andmeid koguti ja kasutati ilma loata,“ seisis kirjas, mille Times enda valdusse sai. „Neid ei tohi tulevikus seaduslikult kasutada ja need tuleb viivitamatult kustutada.“

Facebooki peajuristi asetäitja Grewal ütles oma avalduses, et nii dr Kogan kui ka „SCL Group ja Cambridge Analytica kinnitasid meile, et nad hävitasid kõnealused andmed.“ Kuid andmete koopiad jäävad endiselt Facebooki valdusse. The Times vaatas läbi osa Cambridge Analytica kättesaadud profiilide algandmeid.

Kui Nix on seadusandjatele väitnud, et ettevõttel pole Facebooki-andmeid, siis ühe endise töötaja sõnul nägi ta Cambridge'i serverites hiljuti sadu gigabaite, ja failid ei olnud krüptitud.

[...] Samal ajal püüab Nix psühhograafiat kommertsreklaami turule viia. Ta on positsioneerinud end ümber digitaalse reklaamijastu guruks ja võtnud hüüdnimeks Math Man (Matamees). Möödunud aastal ütles üks endine töötaja, et Cambridge Analytica on Ameerika Ühendriikides lähenenud Mercedes-Benzile, MetLife'ile ja õlletootjale AB InBevi, kuid pole nendega lepingut sõlminud.⁶⁴

Büroo endise äriarenduse juhi Brittany Kaiseri sõnul tegi Cambridge Analytica tööd ka „Leave.EU“ kampaania ja Ühendkuningriigi Iseseisvuspartei heaks enne 2016. aasta referendumit Euroopa Liidu liikmelisuse üle. Tema väitel kasutas „Leave.EU“ Cambridge Analytica loodud andmekogumeid.⁶⁵

Cambridge Analytica endise teadusdirektori Christopher Wylie sõnul mängis ettevõtte Brexiti kasuks hääletamisel otsustavat rolli, võimaldades suunata inimestele kindlaid reklaame.

Ta arvab koguni, et ilma Cambridge Analytica abita poleks Brexit läbi läinud.⁶⁶

Loomulikult kasutas Cambridge Analytica sel hetkel Facebooki kogutud andmeid ilma viimase loata.

Kuid kas demokraatlikust vaatenurgast võib olla õigustatud leppida, et kontroll nii suure hulga andmete üle, mis puudutavad nii suurt osa maailma elanikkonnast, jääb erahuvi-de meelevalda? Ja mis siis, kui Facebook otsustab homme oma aktsionäride finantshuvides sõlmida ärisuhte selle maailma Cambridge Analyticatega?

64 Matthew Rosenberg, „How Trump Consultants Exploited the Facebook Data of Millions“, *New York Times*, 17. märts 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/17/us/politics/cambridge-analytica-trump-campaign.html>.

65 Mark Scott, „Cambridge Analytica did work for Brexit groups, says ex-staffer“, *Politico*, 30. juuli 2019, <https://www.politico.eu/article/cambridge-analytica-leave-eu-ukip-brexite-facebook/>.

66 Sonia Delesalle-Stolper, „Sans Cambridge Analytica, il n'y aurait pas eu de Brexit“, *Libération*, 26. märts 2018, https://www.liberation.fr/planete/2018/03/26/sans-cambridge-analytica-il-n-y-aurait-pas-eu-de-brexite_1638940.

Kolmas osa. Facebook ja sunniviisiline töö

Nagu eespool öeldud, keelab ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti (ICCPR) artikkel 8 orjuse ja sunniviisilise töö.⁶⁷ ÜRO peaassamblee võttis ICCPR-i vastu 1966. aasta detsembris vahetult pärast tähtsamaid dekoloniseerimisvõitlusi.

Sunniviisilise või kohustusliku töö keeld on sätestatud ka Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) konventsioonides nr 29 (1930) ja nr 105 (1957).

Kuigi konventsioon nr 29 oli üldiselt kohaldatav, mõjutas seda tugevalt tollane koloniaalkontekst. Pärast sunniviisilise töö erikomitee uurimist võeti vastu konventsioon nr 105, mis käsitles sunniviisilise töö konkreetseid vorme, nimelt neid, mis on mõeldud poliitilise sunni vahendiks, karistuseks töödistsipliini rikkumise eest või majanduslikel eesmärkidel.⁶⁸

Sunniviisiline töö on keelustatud ka muude rahvusvaheliste dokumentidega, sh 1950. aastal vastu võetud Euroopa inimõiguste konventsiooniga, mille artiklis 4 on sätestatud:

„Orjuse ja sunnitöö keeld.

1. Kedagi ei või pidada orjuses ega sunduses.

2. Kellelki ei või nõuda sunniviisilist või kohustuslikku töötamist.“

Sunniviisilise töö määratlus on esitatud konventsiooni nr 29 artikli 2 lõikes 1, mis ütleb:

„Käesolevas konventsioonis tähendab mõiste „sunniviisiline või kohustuslik töö“ igasugust tööd või teenistust, mida nõutakse mistahes isikult ükskõik missuguse karistusega ähvardades ja milleks see isik ei ole ennast vabatahtlikult pakkunud.“

Sama konventsiooni artikli 4 lõikes 1 on sätestatud:

„Pädevad võimud ei tohi peale sundida ega võimaldada sunniviisilist või kohustuslikku tööd eraisikute, kompaniide või ühingute kasuks.“

Ja artikli 5 lõikes 1 on sätestatud:

„Mitte mingisugune eraisikutele, kompaniidele või ühingutele tehtud mööndus ei tohi mis tahes kujul kaasa tuua sunniviisilise või kohustusliku töö kasutamist sihiga valmistada või koguda toodangut, mida need eraisikud, kompaniid või ühingud kasutavad või millega nad kauplevad.“

Ilmselt on kõigis neist rahvusvahelistes õigusaktides käsitletavad mõisted määratletud vastavalt nende koostamise ajal valitsenud tegelikkusele. Andmeühiskond on loomulikult uus reaalsus, mida nende tekstide koostajad ette ei näinud.

Viiekümne või enama aasta tagustes rahvusvahelistes õigusdokumentides sisalduvad orjuse ja sunniviisilise töö määratlused ei ole seetõttu automaatselt ja hõlpsalt kohaldatavad Facebooki ja selle kasutajate vahel loodud suhete puhul.

Kas meie tegevust Facebookis saaks seetõttu võrdsustada sunniviisilise tööga selle aastakümnete vanuse ja andmepõhise majanduse kriteeriumi alusel?

Sellel on mõned takistused:

- Konkreetse kasutaja töö võib olla tagasihoidlik (olenevalt igapäevse investeerimise Facebooki).⁶⁹

⁶⁷ Koos majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvahelise pakti ning inimõiguste ülddeklaratsiooniga moodustab ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti ÜRO inimõiguste harta.

⁶⁸ International Labour Conference (96th Session), *Report III (Part 1B): Eradication of forced labour: General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (nr 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (nr 105)* (Genf: Rahvusvaheline Tööorganisatsioon, 2007), lk 5.

⁶⁹ Seda juhu, kui kasutaja tegevust vaadeldakse üksikisiku tasandil. Kokkuvõttes on aga ülemaailmne tööjõu hulk, mida Facebooki 2,5 miljardit kasutajat iga päev pakuvad, veetes igaüks Facebookis keskmiselt ühe tunni päevas, vägagi märkimisväärne. Vt lisaks: <https://medium.com/@JBBC/how-much-time-do-people-spend-on-social-media-in-2019-infographic-cc02c63bde8>.

- Töö on „tasustatud“ võimalusega kasutada tasuta ülitõhusat ülemaailmset sidevõrgustikku.
- Paljud inimesed ei tunne end isiklikult sunnitud Facebooki kasutama.⁷⁰

Neid elemente silmas pidades võib esineda mõningaid raskusi Facebooki tegevuse määratlemisel sunniviisilise töö pealesurumisena kehtivate õigusaktide alusel.

Seadus peab aga arenema. Nagu eespool märgitud, pärineb esimene sunniviisilise töö teemaline konventsioon aastast 1930 ja see pidas peamiselt silmas koloniseerimiskonteksti.

On ütlematagi selge, et sellest ajast saadik on olukord oluliselt muutunud ja tekkinud on uued, tol ajal ennustamatud töövormid.

Sunniviisilise töö määratluse ümbersõnastamine näib seega olevat poliitiliselt hädavajalik.

See on seda vajalikum, sest väide, et Facebook paneb oma kasutajaid sunniviisiliselt töötama, ei olegi nii hullhulge, kui võib tunduda.

Facebook on faktiliselt mitmel pool maailmas domineerival positsioonil. Tegu on teabe- ja kommunikatsioonivaldkonnas olulise jõuga. Paljude inimeste, eriti nooremate põlvkondade jaoks on elu Facebookita (või muude Facebooki kontrollitavate sotsiaalvõrgustiketa, näiteks Instagramita) mõeldamatu.

Facebooki kasutamine tähendab aga andmete edastamist Facebookile.

Juba registreerudes palub suhtlusvõrgustik meil esitada privaatseid andmeid (perekonnanimi, eesnimi, sünniaeg, e-posti aadress või telefoninumber ja sugu).

Seejärel moodustatakse nimekiri kõigist meie tegevustest (mida mõnikord piirab Facebooki domineeriv positsioon) sotsiaalvõrgustikus ja Facebooki „toidetakse“ andmetega, mis võimaldavad sel tarbijatele või valijatele tõhusalt reklaami suunata.

Mõned juriidilised argumendid toetavad seisukohta, et Facebook paneb inimesi sunniviisiliselt tööle.

Tulgem tagasi sunniviisilise töö määratluse juurde: „Igasugune töö või teenistus, mida nõutakse mistahes isikult ükskõik missuguse karistusega ähvardades ja milleks see isik ei ole ennast vabatahtlikult pakkunud.“

See määratlus nõuab vastuseid järgmistele küsimustele:

1. Mis on karistus?
2. Mis on „vabatahtlik pakkumine“?
3. Mis on töö?

Alustagem karistusest, lähtudes ekspertide kolmepoolsest kohtumisest sunniviisilise töö ja tööjõu eksploateerimise eesmärgil toimuva inimkaubanduse küsimuses: „„Igasuguse karistuse ähvardust“ tuleks mõista väga laias tähenduses, et see hõlmaks nii karistussanktsioone kui ka otsese või kaudse sunduse eri vorme, nagu füüsiline vägivald, psühholoogiline sund või isikut tõendavate dokumentide konfiskeerimine. Karistuseks võib olla ka õigustest või privileegidest ilma jätmine.“⁷¹

96. rahvusvahelisel töökonverentsil arendati sama mõtet:

„Sunniviisilise või kohustusliku töö“ määratlus hõlmab tööd või teenust, mida nõutakse „mis tahes karistuse ähvardusel“. Konverentsil dokumendi eelnõu läbivaatamisel tehti selgeks, et kõnealune karistus ei pea olema karistussankt-

⁷⁰ See peab paika, ehkki Amnesty International on pidanud Facebooki kasutamist raskesti välditavaks ja paljud inimesed sõltuvad Facebookist olulisel määral, et (1) pääseda ligi sõprussuhetele, (2) pääseda ligi teabele ja (3) luua ebakindlates oludes töötajatele kultuurilist kapitali. Sellises valguses on Facebooki kasutamine sama vabatahtlik kui ka tänavatel kõndimine, et jõuda punktist A punkti B.

⁷¹ International Labour Organization, *Report for the tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation* (Genf: Rahvusvaheline Tööorganisatsioon, 2013), lk 7.

sioonide vormis, vaid võib esineda ka õiguste või privileegide kaotamise vormis. See võib juhtuda näiteks siis, kui vabatahtlikku tööd tegemast keelduvad isikud võivad kaotada teatud õigused, eelised või privileegid olukorras, kus sellised õigused, privileegid või muud hüved (nt edutamine, üleviimine, juurdepääs uuele tööle, teatud tarbekaupade soetamine, eluase või ülikooliprogrammides osalemine) sõltuvad kogutud ja töötaja tööraamatusse märgitud saavutustest.⁷²

Valitsevale sotsiaalvõrgustikule juurdepääsu puudumist võiks sellest vaatenurgast pidada kindlasti „karistuseks“.

Seda enam, et 96. rahvusvaheline töökonverents juhtis tähelepanu sunniviisilise töö problemaatilisusele seoses sõnavabaduse kasutamisega. Kindlasti oli konverentsil fookuses karistus sunniviisilise töö näol, mis võidakse määrata arvamuste avaldamise eest. Analoogia põhjal võib aga järeldada, et kuigi võrgustikule juurdepääsu puudumist võib pidada karistuseks, siis on ühtlasi sanktsioon ka sellest tulenev sõnavabaduse piiramine.⁷³

See viib meid meie teise küsimuseni, mis keskendub sellele, millal saame lugeda tööd vabatahtlikult pakutuks?

Selle kohta selgub kolmepoolsest kohtumisest:

Mõiste „vabatahtlikult pakutud“ viitab töötajate vabatahtlikule ja teadlikule nõusolekule töösuhte sõlmimiseks ja nende vabadusele igal ajal töölt lahkuda. Töötaja peab andma vaba ja teadliku nõusoleku töö vastuvõtmiseks ning see peab hõlmama kogu töö või teenuse kestust. Väline piirang või kaudne sund, mis häirib töötaja vabadust end vabatahtlikult tööle pakkuda, võib tuleneda mitte ainult ametivõimude tegevusest, näiteks seadusest tulenevast vahendist, vaid ka tööandja tegevusest, näiteks kui tööandja kasutab pettust või võltslubadusi, et meelitada töötajat teenuseid pakkuma. Selline tegevus kujutab endast konventsiooni selget rikkumist.⁷⁴

Facebooki tavad on aga väga läbipaistmatud ja kasutajad ei saa tegelikult täpselt teada, kuidas nende andmeid töödeldakse ja kasutatakse. Facebooki vastuargument, et kasutaja registreerumise tingimused on läbipaistvad ja kõigile lugemiseks kättesaadavad, on kahtlane küsimuse valguses, kas X hulk lehekülgi, mis tuleb juristi pilguga läbi töötada, paljastab ka tegelikult, mida platvormile loovutatud andmetega ette võetakse. „Vaba ja teadlik“ nõusolek tundub väga ebatõenäoline kontekstis ja olukorras, kus Facebooki kasutamist on keeruline vältida.

Kohtuasjas, mis puudutas isikut, kes oli sunnitud advokaadipraktika raames menetlusosalisi tasuta kaitsma, selgitas Euroopa Inimõiguste Kohus ka nõusoleku mõistet. Kohtu hinnangul ...

... otsustas Van der Mussele kahtlemata asuda advokaadi kutsealale, mis on Belgias vaba elukutse, mõistes, et selle reeglite järgi on ta pikaajaliste traditsioonide kohaselt kohustatud mõnikord osutama oma teenuseid tasuta ja ilma tema kulu- de hüvitamiseta. Advokaadiks saamiseks pidi ta selle tingimusega paratamatult nõustuma ning tema nõusolek määrati kindlaks vastaval ajal kehtivate kutsealal tegutsemise tavatingimustega. Samuti ei tohiks tähelepanuta jätta, et seda tehes nõustus ta õigusrežiimiga üldises mõttes. Pelgalt kaebaja eelnev nõusolek ei anna siiski põhjust järeldamiseks, et tema õigusabiga seotud kohustused ei kujutanud endast kohustuslikku tööd konventsiooni artikli 4 lõike 2 (artikkel 4-2) tähenduses. Tingimata tuleb arvesse võtta ka muid tegureid.⁷⁵

Arvestades Facebooki tähtsust meie ühiskonnas, on selge, et analoogia põhjal tuleks vastu võtta sarnane lahendus.

Loomulikult ei nõua ükski seadus Facebookis registreerumist, et saada kasu teatud

⁷² International Labour Conference, Report III (Part 1B): Eradication of forced labour, lk 20.

⁷³ Idem., lk 86–87.

⁷⁴ International Labour Organization, Report for the tripartite Meeting of Experts on Forced Labour and Trafficking for Labour Exploitation, lk 7.

⁷⁵ Euroopa Inimõiguste Kohus, VAN DER MUSSELE vs BELGIA, 22. november 1983, sektsioon 36.

hüvedest (erinevalt juriidilist elukutset või autokindlustust puudutavatest määrustest). Kuid jällegi piirab võrgustiku tähtsus meie elus tõsiselt potentsiaalsete kasutajate vabadust valida ja nõustuda.

Viimane mõiste on töö.

See on kõige tundlikum teema.

Sellega seoses märkis Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) ülalnimetatud kohtuasjas:

On tõsi, et ingliskeelset sõna „labour“ kasutatakse sageli käsitsitöö kitsas tähenduses, kuid sellel on ka prantsuskeelse sõna „travail“ üldisem tähendus ja praeguses kontekstis tuleks kasutada just viimast. EIK leiab, et seda kinnitab määratlus, mis on toodud konventsiooni nr 29 artikli 2 lõikes 1 („mis tahes töö või teenus“, „tout travail ou service“), Euroopa Konventsiooni artikli 4 lõike 3 punktis d (artikkel 4-3-d) („igasugune töö või teenus“, „tout travail ou service“) ja Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (Organisation Internationale du Travail) nimes, mille tegevus ei ole mingil viisil piiratud käsitsitöö sfääriga.⁷⁶

Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni konventsioonide ja soovitude kohaldamise ekspertide komitee viitab ühtlasi „selgitustele, mis on esitatud 1979. aasta sunniviisilise töö keelustamist käsitleva ülduuringu punktides 106–109, kus märgiti, et konventsiooni kohaldamisala ei piirdu vaid raske töö ja muude eriti ränkade või rõhuvate töövormidega, mis erinevad tavalisest vanglatööst. Konventsioon keelab sunniviisilise või kohustusliku töö kasutamise „mis tahes vormis“, sealhulgas kohustusliku vanglatöö, kuivõrd seda nõutakse ühel viiest konventsioonis kirjeldatud juhtumist.“⁷⁷

Dokumendis viidatud, vangide tehtud kerged ülesanded erinesid aga Facebooki kasutajate ülesannetest. Need hõlmasid ruumide koristamist ja muid majapidamistoi- minguid.

Lisaks jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus ülaltoodud kohtuasjas lõpuks allolevale järeldusele:

Igal juhul eelistab kohus kasutada teistsugust lähenemisviisi. Olles otsustanud, et eksisteerib oht, mis on võrreldav „karistuse ähvardusega“ (vt punkt 35 eespool), ning samuti, et suhteliselt kaalukaks tuleb pidada kaebaja „eelneva nõusoleku“ kohta käivat argumenti (vt punkt 36 eespool), võtab kohus arvesse kõiki juhtumi asjaolusid Euroopa konventsiooni artikli 4 põhieesmärkide valguses, veendumaks, kas Van der Musselelt nõutav teenus vastab kohustusliku tööjõu keelule. See võib nii olla teatud kutsealal tegutsemiseks vajaliku teenuse puhul, kui teenus on niivõrd ülemäärane või ebaproportsionaalne vastaval kutsealal edasise tegutsemisega kaasnevate eelistega võrreldes, et teenust ei saanud käsitleda eelnevalt vabatahtlikult vastu võetuna; see võiks kehtida näiteks kõnealuse kutsealaga mitteseotud teenuse puhul.⁷⁸

Euroopa Kohus on kehtestanud kriteeriumid teenuste „ebaproportsionaalsuse“ kontrollimiseks:

Van der Mussele kohtuasjas, mis käsitles advokaadipraktikandi kohustust osutada tasuta õigusabi kava alusel teenuseid, töötas kohus välja standardid hindamiseks, mida võib pidada teatud kutseala esindajate kohustuste puhul normaalseks (samas, § 39). Standardites võetakse arvesse, kas osutatavad teenused jäävad väljapoole asjaomase isiku tavapärase kutsetegevuse ulatust, kas teenused on tasustatud või mitte või kas teenus sisaldab muud kompenseerivat tegurit, kas kohustus põhineb sotsiaalse solidaarsuse kontseptsioonil ja kas pandud koormus on ebaproportsionaalne (vt ka Steindel vs. Saksamaa (otsus), nr 29878/07, 14. september 2010, mis käsitleb arsti kohustust osaleda hädaabi-teenistuses).⁷⁹

⁷⁶ *Idem.*, seksioon 33.

⁷⁷ International Labour Convention (83rd Session), *Observation (CEACR): Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)* (Genf: Rahvusvaheline Tööorganisatsioon, 1996).

⁷⁸ Euroopa Inimõiguste Kohus, VAN DER MUSSELE vs BELGIA, seksioon 37.

⁷⁹ Euroopa Inimõiguste Kohus, GRAZIANI-WEISS vs AUSTRIA, 18. oktoober 2011, seksioon 38.

Seda kriteeriumi ei ole Facebooki puhul lihtne rakendada.

Igal juhul on selge, et kasutajad ei saa rahalist hüvitist ja neile pandud kohustus ei ole sotsiaalse solidaarsuse küsimus (vastupidi – tegu on kasumit taotleva eraettevõtte rikastamisega).

„Ebaproportsionaalse koormuse“ puhul on seda kriteeriumi keeruline käsitleda. Võib väita, et teabe hulk, mida Facebook meie veebitegevuse kaudu meie kohta omandab, on ebaproportsionaalselt suur koormus.

Seetõttu ei tulene ebaproportsionaalsus mitte töökoormusest, vaid pigem sekkumisest meie privaatsusse, mida võimaldab meie tegevus Facebookis.

Teisest küljest on omavahel seotud meie ligipääs Facebookile ja tegevused, mida meile peale surutakse.

Lühidalt öeldes on meie tegevus Facebookis lähedane mitmele rahvusvahelises õiguses määratletud sunniviisilise töö aspektile, kuid olemasolevat rahvusvahelist sunniviisilise töö õiguslikku raamistikku tuleks tõlgendada analoogia põhjal, et see sobituks tänapäevase andmepõhise majanduse ja ühiskonna tegelikkusega.

Seetõttu oleks sunniviisilise või kohustusliku töö kontseptsiooni edasiarendus teretulnud, et hõlmata neid tehnoloogilisi arenguid.

Facebooki kollektiivne kontroll ja ühisomand muudaks aga olukorda põhjalikult. Nagu eespool öeldud, võttis Euroopa Inimõiguste Kohus siiski arvesse, kas pandud kohustus põhineb sotsiaalse solidaarsuse kontseptsioonil. Ühisomandis olev ja kollektiivselt juhitud Facebook oleks ennekõike sotsiaalse solidaarsuse vahend, sest andmeid vahetatakse kogukonna liikmete vahel (selle asemel, et neid loovutatakse erahuvide tarbeks). Sellisena võiks Facebooki kogukonna otsustatud piirides kasutada kõigi täielike poliitiliste, kodaniku-, majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste realiseerimiseks vastavalt kollektiivsele valikule mis on omane enesemääramisõigusele.

Neljas osa. Facebook ja eraelu puutumatus

Facebookil on enneolematud võimalused tungida internetikasutajate eraellu.

Oht eraelu puutumatusse on ilmselt kõige tuntum sotsiaalmeediahiuga seotud oht ja seda on põhjalikult dokumenteeritud.

Üldjuhul on avalikkus teadlik, et Facebooki kasutajate poolt platvormile usaldatud teavet on võimalik kasutada ja kuritarvitada.

Siiski teavad vähesed, et oht ulatub palju kaugemale pelgalt Facebooki kasutajatest. Tegelikult on ohus kõik internetikasutajad.

Paljudel veebilehtedel on funktsioon, mis ühendab need Facebookiga, näiteks nupp „Meeldib“ või „Jaga“. Ainuüksi selliste lehtede külastamine käivitab andmete edastamise Facebookile. Edastatavate andmete täpset olemust ei ole Facebook avaldanud.⁸⁰

Kogutud andmete tähtsus on veelgi suurem Facebooki kasutajate puhul, keda on maailmas kokku üle 2,45 miljardi inimese.

Üks ajakirjanik laadis sotsiaalvõrgustikust alla toimingute logi ja märkas, et Facebook säilitab andmeid väljaspool Facebooki rakendust tehtud telefonikõnede kohta.

Arhiveeritud oli järgmine teave: saatja number ning SMS-i saatmise ja vastuvõtmise kuupäev ja kellaaeg, samuti erinevate kõnede kuupäev, kellaaeg ja kestus (sekundites).⁸¹ Siiski pole teada, kas Facebook endiselt seda praktika järgib.

80 Morgane Tual, „Comment Facebook piste les internautes qui ne sont pas sur le réseau social“, *Le Monde*, 13. aprill 2018, https://www.lemonde.fr/pixels/article/2018/04/13/comment-facebook-piste-les-internautes-qui-ne-sont-pas-sur-le-reseau-social_5285079_4408996.html.

81 „Facebook enregistre vos appels téléphoniques... sans vous prévenir“, *01net*, 23. märts 2018, <https://www.01net.com/actualites/Facebook-enregistre-vos-appels-telephoniques-sans-vous-prevenir-1402488.html>.

Üldiselt säilitab Facebook kõiki oma kasutajate andmeid. Näiteks inimeste nimesid, kes ei ole enam teie sõbranimekirjas (endisi partnereid, kunagisi tööandjad), teie varasemaid nimesid jne. Kõik on salvestatud. Kui postitate foto Facebooki, salvestatakse kõik fotol olevad metaandmed: kaamera mudel, säriaeg, orientatsioon, ava, fookuskaugus ja IP-aadress, millelt pilt üles laaditi.⁸² Mõnel juhul salvestatakse ka foto pildistamise koha geograafilised koordinaadid.

Kui kasutaja seda lubab, imeb Facebook endasse ka kõik tema telefonikontaktid koos kogu neis sisalduva teabega, alates e-posti aadressidest, kodustest aadressidest, sotsiaalmeediakontodest ja telefoninumbritest. Anname selle loa siis, kui lubame Facebookil „meie sõpru otsida“. Selliseid andmeid kogutakse isegi siis, kui teie telefoni salvestatud kontakt selleks otsest luba ei ole andnud.

Sel viisil koostab Facebook „variprofiile“, mis sisaldavad teiste Facebooki-kasutajate postkastidest ja nutitefonidest saadud rohket teavet – loomulikult ilma asjaosaliste nõusolekuta.⁸³

„Variprofiil“ registreeritakse nähtamatult selle kasutaja profiili taha, kes andis Facebookile juurdepääsu oma kontaktidele. Algoritm töötab seejärel läbi kõik variprofiilid ja otsib nende seoseid. Võib-olla keelasite teie Facebookil juurdepääsu oma kontaktidele, aga kui kaks teist Facebooki kasutajat, kellele oma kontaktandmed andsite, võimaldasid Facebookile juurdepääsu oma kontaktidele või märkisid teid mõnel pildil, teab Facebook, et teie kolm olete omavahel kontaktis. Kui kaks kasutajat, kes andsid Facebookile juurdepääsu oma kontaktidele, on ka omavahel ühenduses, teab Facebook, et on suur tõenäosus, et teie kolm moodustate minivõrgu. Võib vaid ette kujutada, kui palju andmeid kogub algoritm, mis skannib pidevalt enam kui kahe miljardi kasutaja variprofiili.

Just sellised varjuprofiilid võiksid selgitada järgmist juhtumit:

Üks mees loovutas aastaid tagasi salaja ühele paarile oma spermat, et nad võiksid lapse saada. Hiljem soovitas Facebook seda last kui kedagi, keda mees võiks tunda. Ta tunneb paari siiani, kuid pole nendega Facebookis sõber.⁸⁴

Facebookil on ka fotode kaudu kogutud kasutajate biomeetrilised andmed, mis on võimaldanud välja töötada näotuvastussüsteemi.⁸⁵

Ühtlasi on Facebook arendanud funktsiooni, mis võimaldab tuvastada, kas kaks nutitelefoni asuvad samal ajal samas kohas.

Veelgi hullem on aga see, et Facebook suudab kindlaks teha, kas nutitelefoni omanikud kõnnivad kõrvuti või asuvad vastamisi (mille põhjal võiks eeldada, et nad omavahel vestlevad).

Facebook kinnitab meile, et ei kasuta neid andmeid sõbrasoovituste kuvamiseks, kuid see võimalus on neil täielikult olemas.⁸⁶

Nagu juba eespool mainitud, võib selline ulatuslik andmekogumine (ja nende edasine kombineerimine keerukateks profiilideks) kujutada endast eriti suurt ohtu igasugustele teistimõtlejatest aktivistidele. Sellises kontekstis saab sellise tööriista abil postuleerida süüd seostamise teel.

Pikka aega võimaldas Facebook rakendustel ligi pääseda oma kasutajate, aga ka kasutajate sõprade andmetele. Facebook väidab, et on selle tegevuse lõpetanud.⁸⁷

82 Bastien L., „Facebook: voici toutes les données que le réseau social garde sur vous“, *Le Big Data*, 13. märts 2018, <https://www.lebigdata.fr/Facebook-donnees-reseau-social>.

83 Kashmir Hill, „How Facebook Figures Out Everyone You've Ever Met“, *Gizmodo*, 11. juuli 2017, <https://gizmodo.com/how-facebook-figures-out-everyone-youve-ever-met-1819822691>.

84 *Ibid.*

85 Elisa Braun, „Facebook va tester la reconnaissance faciale en Europe“, *Le Figaro*, 1. märts 2018, <https://www.lefigaro.fr/secteur/high-tech/2018/03/01/32001-20180301ARTFIG00003-Facebook-va-tester-la-reconnaissance-faciale-en-europe.php>.

86 Alexandra Saviana, „Facebook redouble de nouveauté pour vous espionner... et ça fait peur“, *Marianne*, 21. jaanuar 2018, <https://www.marianne.net/societe/Facebook-redouble-de-nouveautes-pour-vous-espionner-et-ca-fait-peur>.

87 Josh Constine, „Facebook Is Shutting Down Its API For Giving Your Friends' Data to Apps“, *Tech Crunch*, 28. aprill 2019, <https://techcrunch.com/2015/04/28/Facebook-api-shut-down/>.

See teadaanne aga poleemikatele lõppu ei teinud.

Aastal 2018 selgus, et Facebook on jaganud oma kasutajate andmeid kuuekümneme nutitelefonitootjaga.⁸⁸

Alles 2019. aasta septembris peatas Facebook „kümnete tuhandete“ rakenduste kasutamise, millel võis olla juurdepääs kasutajate isikuandmetele.⁸⁹

Nende tegevuste tulemusena on Facebook süüdi mõistetud eraelu puutumatuses rikkumises.

Näiteks mõistis Brüsseli hollandikeelne esimese astme kohus Facebooki süüdi eraelu puutumatuses õiguse rikkumistes, sealhulgas:

- Küpsiste paigutamises ilma internetikasutajaid teavitamata, kui nad sirvivad Facebooki Pixel'i abil kolmanda osapoole veebilehti.
- Hulga tarbetute küpsiste rakendamises kasutajate kohta täiendava teabe saamiseks.⁹⁰

USA föderaalvõimud määrasid Facebookile ka rekordilise 5 miljardi USA dollari suuruse trahvi selle eest, et ta jagab sotsiaalvõrgustike kasutajatele eksitavat teavet nende võimaluste kohta oma isikuandmete puutumatus kontrollida.⁹¹

Trahvi määramist põhjendavad järgmised rikkumised:

- Asjaolu, et Facebook edastas teatud rakenduste kasutajate sõprade andmeid rakendusi arendanud ettevõtetele ilma nende sõprade nõusolekuta, kelle andmeid sellega koguti. Nagu eespool märgitud, väidab Facebook, et on need tegevused lõpetanud.
- Asjaolu, et Facebook kasutas näotuvastustehnoloogiat ilma mõnede kasutajate teadliku nõusolekuta.
- Asjaolu, et Facebook küsis telefoninumbrit, et väidetavalt konto „turvalisust tugevdada“, samas kui neid andmeid kavatsesi kasutada reklaami eesmärgil.
- Facebook ei ole välja arendanud programmi, mis kontrolliks, kuidas rakenduste arendajad kogutud andmeid kasutavad.

Vaatamata nendele süüdistustele tuleb tõdeda, et tegelikult on saatuslikult naiivne arvata, et sotsiaalse võrgustiku liialdusi on võimalik kontrollida kohtumenetluse kaudu.

USA võimude otsusele on kõlanud mitu kriitilist häält. Näiteks ütles senaator Elizabeth Warren, et selline trahv „*on väike laks vastu kätt – murdosa Facebooki aastakasumist*“.

On tõsi, et Facebook teenis oma viimases kvartalis 2,4 miljardit USA dollarit puhaskasumit, hoolimata 3 miljardi dollari suurusest eraldisest, mis tehti USA ametivõimude määratud trahvi ootuses.⁹²

Amnesty International rõhutab ühtlasi suuri raskusi oma õiguste tagamisel sellise ettevõtte ees nagu Facebook. Selle põhjuseks on Facebooki toimimise läbipaistmatus, info asümmeetrilisus ja „lihtkasutajate“ puudulik arusaam probleemidest. Selle kohta märgib Amnesty International:

88 Julien Lausson, „Facebook a partagé les données de ses utilisateurs avec 60 constructeurs de smartphones“, *Numerama*, 4. juuni 2018, <https://www.numerama.com/tech/382385-Facebook-a-partage-les-donnees-de-ses-utilisateurs-avec-60-constructeurs-de-smartphones.html>.

89 Fabian Ropars, „Facebook suspend des dizaines de dizaines de milliers d'applications pour préserver les données personnelles des utilisateurs“, *BDM Media*, 23. september 2019, <https://www.blogdumoderateur.com/facebook-suspend-milliers-applications/>.

90 „Tribunal de première instance néerlandophone de Bruxelles, 24ème chambre, affaires civiles“, *Autorité de protection des données*, 16. veebruar 2018, <https://www.autoriteprotectiondonnees.be/news/victoire-de-la-commission-vie-privée-dans-la-procedure-facebook>.

91 Mathilde Ridole, „Amende record de 5 milliards de dollars pour Facebook pour violation de données privées“, *L'Echo*, 24. juuli 2019, <https://www.lecho.be/entreprises/technologie/Facebook-paie-une-amende-record-de-5-milliards-de-dollars/10147608.html>.

92 Le Monde ja AFP, „Amende record pour Facebook: même pas mal“, *Le Monde*, 24. aprill 2019, https://www.lemonde.fr/economie/article/2019/04/24/Facebook-prevoit-une-amende-record-de-3-a-5-milliards-de-dollars_5454497_3234.html.

Juurdepäas teabele selle kohta, kuidas ettevõtte tegevus mõjutab nende õigusi, on ülitähtis, et inimesed saaksid nõuda oma õigust tõhusale õiguskaitsesvahendile ettevõtte inimõiguste rikkumise korral. Google'i ja Facebooki ning internetikasutajate vahelise teabe asümmeetria ning andmete kogumise, töötlemise ja jagamise protsesside läbipaistmatus tähendab aga, et üksikisikud ei suuda sageli isegi leida täpset teavet, kas ja kuidas on nende õigusi mõjutatud. Näitena võib nimetada Cambridge Analytica kogutud Facebooki-andmeid. Akadeemik David Carroll on kaks aastat püüdnud oma andmeid Cambridge Analyticalt kätte saada, kuid see pole tal õnnestunud. Kui uurivad ajakirjanikud poleks juhtumit avastanud, ei teaks Carroll isegi seda, et tema andmeid on kuritarvitatud. ÜRO sõnavabaduse eriraportöör on rõhutanud, kuidas tehisarustusüsteemid üldiselt rikuvad sageli inimeste õigust õiguskaitsesele. Teavitamisega kaasneb olemuslikult väljakutse, kuna „üksikisikud ei ole teadlikud nende õigusi mõjutavate algoritmiliste süsteemide ulatusest ega isegi olemasolust“. Läbipaistmatust suurendab veelgi asjaolu, et ettevõtete algoritmide kohanduvad ja muutuvad pidevalt, nii et isegi süsteemi kujundajad ei pruugi olla võimelised selgitama, kuidas nad oma tulemusteni jõuaksid. Lõpuks tekitab Google'i ja Facebooki süsteemide mastaa-bis algoritmiliste mõjude kollektiivne olemus väljakutseid hüvitamise taotlemisel üksikisiku tasandil. Parandussüsteemid ei ole sageli loodud nii ulatuslike ja haju-sate mõjude juhtimiseks. Digiõiguste ja -tehnoloogia eksperdid Lilian Edwards ja Michael Veale rõhutavad, et „andmekaitsemeetmed põhinevad põhimõtteliselt üksikisiku õigustel ... samas kui algoritmilised kahjud tekivad tavaliselt sellest, kuidas süsteemid rühmi klassifitseerivad või stigmatiseerivad“.⁹³

Selline teabe asümmeetrilisus tuleneb eelkõige salvestatud andmete valesti mõistmisest. Eraldi võetuna võivad meie andmed tunduda kahjutud. Üksnes kokku kogutuna saab nende täpselt suunata sisu, mis on põhimõtteliselt erinev sellest, mida võimaldavad üksikandmed. Lisaks märgib Amnesty International:

Selle tulemusel mõjutab algne kahju, mille põhjustas seirepõhise mudeli privaatsusrikkumine, inimesi mitmel ettenägematul viisil. Näiteks üksikisiku tasandil võib inimene loovutada vaid mõningaid pealtnäha kahjutuid andmeid, näiteks seda, mis talle Facebookis „meeldib“. Kokku kogutuna aga saab selliseid andmeid kasutada täpselt suunatud reklaamide, poliitiliste sõnumite ja propaganda edastamiseks või inimeste tähelepanu hõivamiseks ja nende platvormil hoidmiseks. ÜRO inimõiguste ülemvoliniku amet (OHCHR) on väitnud, et andmepõhise tehnoloogia analüütiline jõud on loonud keskkonna, mis „kannab endas üksikisikute ja ühiskondade jaoks riske, mida on raske üle hinnata“.⁹⁴

Näiteks said USA immigratsiooni- ja tolliametnikud kasutada Mehhiko immigrandi Facebooki-postitusi, et tema asukoht kindlaks teha ja ta riigist välja saata.

Ametnikud märkisid, et ta oli postituste järgi „lohutamatu“, ja tuvastasid tema isiku isa sünnipäevapeol postitatud fotode põhjal.

Lõpuks arreteeriti mees pärast seda, kui ta oli Facebooki *check-in* funktsiooniga teada andnud, et viibib ühes Home Depot' filiaalis.⁹⁵

Kindlasti ei aimanud kõnealune immigrant, et tema Facebooki-postitused võiksid sellist eesmärki täita. Kuidas saaksime nendes tingimustes üldse ette kujutada, et ta suudab oma andmeid ja nende kasutamist kontrollida?

Suurepärase näite suutmatusest andmekorjet korralikult reguleerida võib tuua 2016. aastal Euroopa Liidu vastu võetud isikuandmete kaitse üldmäärusest (GDPR).⁹⁶

Isikuandmete kaitse üldmäärus on põhimõtteliselt üks maailma enim kaitset pakku-

⁹³ Amnesty International, „Surveillance Giants“, lk 47.

⁹⁴ *Idem.*, 28.

⁹⁵ Max Rivlin-Nadler, „How ICE Uses Social Media to Surveil and Arrest Immigrants“, *The Intercept*, 22. detsember 2019, <https://theintercept.com/2019/12/22/ice-social-media-surveillance/>.

⁹⁶ GDPR-i põhieesmärk on suurendada nii nende isikute kaitset, keda nende isikuandmete töötlemine mõjutab, kui ka andmete töötlemisega seotud isikute vastutust. Üldmäärus tagab näiteks, et ettevõtteid ja organisatsioone annavad kodanikele suurema kontrolli oma isikuandmete üle, sealhulgas veebisaitidel küpsiste aktiveerimisega kogutud andmete ja nende andmete üle, mida internetikasutajad edastavad kontaktivormide kaudu.

vaid õigusakte, mis puudutavad veebipriivaatsust.

Prantsusmaal läbi viidud uuring näitab aga, et aasta pärast määruse jõustumist ei teadnud 47% Prantsuse tarbijatest, mis on GDPR. Veelgi enam: 33% neist leiab, et see määrus ei ole parandanud nende arusaama sellest, kuidas ettevõtteid oma andmeid koguvad, säilitavad ja kasutavad.

Kui ettevõtteid järgivad seadusi ja annavad juurdepääsu oma kasutustingimustele, siis 77% Prantsusmaa internetikasutajatest ei loe neid isegi läbi.

Nende tingimuste pikkus on tõepoolest heidutav ja seega arvutati välja, et Instagrami üldtingimuste läbi lugemiseks kulus kaheksakümmend kuus minutit.⁹⁷

Veelgi hullem on asjaolu, et mõnede uuringute kohaselt on GDPR lausa suurendanud Facebooki osakaalu reklaamiturul.⁹⁸ Tõepoolest:

Ökosüsteemi väikesed tegijad peavad ettevaatlikud olema: neil pole nii palju vahendeid kohustuste täitmiseks ja nad ei saa riskida trahviga. Google ja Facebook saaksid tänu oma populaarsusele ühtlasi internetikasutajate nõusoleku lihtsamini kui avalikkusele tundmatud idufirmad.⁹⁹

Viies osa. Petitsioon kollektiivse kontrolli saamiseks Facebooki üle

Eespool kirjeldati, kuidas Facebookil on uue andmepõhise majanduse paljudes aspektides peaaegu monopolipositsioon (mida osaliselt jagatakse väga väheste teiste hiidudega nagu Google). See on saavutatud tänu jõupingutustele kontrollida suuremat osa maailma „uuest naftast“, suunates miljarditele inimestele sihipäraseid reklaamikampaaniaid, kogudes miljardite inimeste andmeid, luues uusi väärtusvorme, mida genereerivad miljonid maailma inimesed ilma selle eest rahalist tasu saamata, ning pakkudes välja ja võimalik, et ka käibe võttes uue vääringu. See tekitab ohtliku taristumonopoli. Facebook on infovooge kontrollides omandanud otsustava mõju meie igapäeva elu korraldamise ning riikide ja rahvaste poliitilises ja ühiskondlikus elu üle.¹⁰⁰

Praeguses etapis annab Facebooki tõhusalt etendatav roll vaid ähmase eelmaigu selle võimest meie igapäeva elu juhtida. Facebooki mõjusfääri järkjärguline laienemine, mis on nähtav muude seotud sotsiaalmeediakanalite soetamisest, osutab selle hegemoonilistele ambitsioonidele andmevahetuse ja -kogumise valdkonnas. Ettevõtmised nagu Libra valuuta – isegi kui see tundub praeguses etapis olevat pigem testprojekt – annavad selgelt märku, et Facebookil on soov kasutada oma tugevat positsiooni andmesektoris, kontrollimaks terveid sektoreid teistest maailma majandusvaldkondadest.

Selline areng mõjutab drastiliselt paljusid meie igapäeva elu aspekte. Nagu eespool öeldud, kaasnevad sellega ühtlasi tohutud ohud inimeste ja üksikisikute põhiõigustele globaalses mastaabis.

Ohust eraelu puutumatusse on avalikkuses palju räägitud, kuid seda alahinnatakse ikkagi. Paljud kodanikud on arvamusel, et neil „pole midagi varjata“. Siiski on neil vaid väga osaline teadlikkus sellest, mida Facebook nende pakutava teabe põhjal üles ehitab. Kui kodanikud saavad kogemata teada, mida Facebook nende kohta tegelikult teab, on nad alati vapustatud.

Veelgi vähem teadvustatakse Facebooki ohtu muudele põhiõigustele. Parimal juhul on inimesed Cambridge Analytica skandaali järel ähmaselt teadlikud sellest, et Facebook on (potentsiaalselt) suuteline valimisi mõjutama.

Facebooki sügavam võimalik mõju paljudele igapäeva elu aspektidele on enamasti teadmata.

97 Marine Protais, „Un an après le RGPD: les Français n'y comprennent toujours rien“, *L'ADN Innovation*, 31. mai 2019, <https://www.ladn.eu/tech-a-suivre/data-big-et-smart/rgpd-etude-bilan-comportements-utilisateurs/>.

98 „Le RGPD, 1 an après“, *BFM Business*, 20. mai 2019, <https://bfmbusiness.bfmbtv.com/entreprise/le-rgpd-1-an-apres-1693793.html>.

99 *Ibid.*

100 *Ibid.*

Tuleb teadvustada tõsiasja, et Facebook (ja loomulikult ka teised sarnased jõud), kes on ajendatud ettevõtete ja erahuvidest, ohustab paljusid kodanike ja rahvaste individuaalseid aga ka kollektiivseid põhiõigusi kõikjal maailmas.

Nagu sissejuhatuses öeldud, on enamiku individuaalsete ja kollektiivsete õiguste kõige fundamentaalsem allikas ja lähtepunkt rahvaste enesemääramisõigus. See tähendab rahvaste kollektiivset õigust oma saatust kontrollida.

Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvaheline pakt määratlevad oma ühises artiklis 1 enesemääramisõiguse kui rahvaste õiguse vabalt kehtestada oma poliitilise staatuse ja kindlustada vabalt oma majanduslikku, sotsiaalse ja kultuurilise arengu, vabalt käsutada oma loodusvarasid ja ressursse ning mitte jääda ilma talle kuuluvatest elatusvahenditest.

Eespool näidati, et Facebook

- omab otsustavat mõju infovoogudele. Kuid samal ajal vajavad inimesed juurdepääsu teabele, et vabalt otsustada oma poliitiliste ja majanduslike valikute üle.
- suudab märkimisväärselt mõjutada avalikku arvamust, ajendatuna oma ärihuvidest.
- kontrollib üha enam meie suhtlemisvõimet. Kuid inimesed peavad suhtlema, et saaksid koonduda ühiskonnarühmadeks, et mõjutada poliitilisi ja majanduslike valikuid.
- mõjutab või seda kasutatakse valimiste, rahvahääletuste jms mõjutamiseks, mis on peamised kanalid, mille kaudu inimesed teevad poliitilisi ja majanduslike valikuid.
- konfiskeerib miljardite inimeste poolt üle maailma andmete hankimise näol loodud väärtuse ning määrab selle „ressursi“ erakontrolli alla, jättes inimesed ilma võimalusest ise otsustada selle rikkuse kasutamise üle kollektiivse arengu hüvanguks.
- on väljendanud vähemalt ambitsiooni tõusta keskpankadega samale tasemele ja teostada kontrolli rahapoliitika üle.
- loob uusi sunniviisilise töö vorme, kus inimesed on sunnitud looma väärtust ilma selle eest palka saamata.
- võimaldab vihakampaaniaid, mis on viinud tõsise vägivalvani usuliste ja poliitiliste vähemuste vastu, nõustab diktaatorlikke režiime ning jagab andmeid teisitimõtlejate ja aktivistide kohta, seades ohtu nende elu.

Riigid ei saa täita oma kohustust austada ja tagada kõikidele isikutele paktides tunnustatud õigused, tegemata mingit vahet rassi, nahavärvuse, soo, keele, usutunnistuse, poliitiliste või muude tõekspidamiste, rahvusliku või sotsiaalse päritolu, varandusliku seisundi, sünni või mõne muu asjaolu põhjal, kui uue andmepõhise majanduse peamist ressursi kontrollib käputäis üha võimsamaks muutuvaid monopolistlike jõude, kes valdavad kõige keerukamaid mehhanisme avaliku arvamuse mõjutamiseks.

Suurel määral sõltuvad kõik muud kodaniku-, poliitilised, majanduslikud, sotsiaalsed ja kultuurilised õigused nimelt enesemääramisõigusest ehk üksikisikute ja kogukondade kontrolli määrast nende hoobade üle, mis võimaldavad neil oma saatuse üle otsustada.

Kõik tööõigused, mida tõlgendatakse ja määratletakse majanduse kontekstis, kus tööjõudu vahetatakse rahalise hüvitise näiteks palga vastu, muutuvad tähtsusetuks, kui levivad uued (sunnit) töövormid, mis sarnanevad keskaegsele pärisorjusele.

Teisest küljest aga on ülemaailmsel vahendil teabe vahetamiseks, suhtlemiseks, organiseerimiseks, arvamuste avaldamiseks ja jagamiseks, ühiskonna arengu üle arutlemiseks, uute, palgaorjusest erinevate töövormide loomiseks ja uute töövormide edendamiseks kapitalistlikust turumajandusest eraldiseisval majandusel tohtu

emantsipatiivne potentsiaal. Loomulikult peab sellise instrumendi puhul kehtima üks tingimus: et seda ei juhiks käputäie aktsionäride ettevõtte- ja erahuvid.

Seetõttu peavad sellised suhtlustristud nagu Facebook olema avalikud domeenid ning kuuluma ühiselt ja demokraatlikult kasutajatele ja nende kontrolli alla. Selliste ülemaailmseid kollektiivsete ja demokraatlike kontrollimehhanismide arendamine eeldab loomingulist tööd ja mõtlemist. Ja seda tööd ei saa vältida, sest traditsioonilised riikliku „regulatsiooni“ või väidetava „ärilise vastutuse“ vormid on osutunud selgelt ebatõhusaks.

Vaid sellise töö hinnaga võivad taristud nagu Facebook muutuda emantsipatsiooni, rahvaste ja inimõiguste täieliku realiseerimise vahenditeks ning lakata olemast koletu oht mainitud õigustele ja inimkonnale endale. Üksnes ühisomandisse kuuluv Facebook – 2,5 miljardi inimesega ühistu – suudab tagada, et enesemääramisõigust mitte üksnes ei kaitsta, vaid ka laiendatakse.